

R 31.

118

*In Augustum Bibliothecae Hungaricae
officij Samueli Horvathi
Magistri Librarii
1778. d. 20. April.*

~~118~~
EX BIBLIOTH.
NATIONIS HUNGAR.
VITEBERG.
118.
SIGNAT. clv CCCXIII.

SZÜKSÉGES OKTATÁS,

MIKÉPEN

KIKI E' MOSTANI BÉ HATOTT

DÖGHALÁLBAN ÉS EL-RAGADÓ

BETEGSÉGEKBEN,

ISTEN KEGYELME ALATT

MAGÁT ÖRIZHETI
'S ORVOSOLYHATJA:

NÉMELLY

HIHETŐ RELÁTIOKKAL
EGYETEMBEN,

MELLY JELES HATHATÓSÁGI VOLTÁNAK

LÉGYEN E' TRAKTÁTSKÁBAN DITSÉRTT

ORVOSSÁGOKNAK,

PRUSSIABAN KÖNIGSBERGÁBAN,

MIND A' VÁROSBAN, 'S MIND Á KÖ-

RÚL VALÓ VIDÉK-HELYEKEN

ENNEK ELŐTTE EL-HATALMAZOTT DÖG-HALÁLBAN

KI-BOTSATTATOTT

D. MADAI DÁVID SAMVEL

ÁLTAL

SZÁSZ ORSZÁGBAM HALLA-VÁROSÁBAN,

AZ AUTORNAK KÖLTSÉGÉVEL 1739DIK ESZTENDŐBEN.

STÄUFIGES OKTAVAS

MIRÉTN

NIKI KIMOSTANIR HATOTT

DONALÁBAN ÉS EL RAGADÓ

ESTROSKEREN

ISZEN KROZIM WE ALATE

MAGÁT ÖRZÉNETI

2. ORVOSOLYALAT

H. W. H. H.

HINTEŐK

UNIVERSITÄT
AN DER UNIVERSITÄT
D. UNIVERSITÄT

ALD Y LÉTES HATÁRÁB VOLTÁNAK

AKTEL ELLÉPTÁK VÁN DITÁLT

ORVOSOLYALAT

PRUSZÁBAN KÖRÖGNYÉB

MIND A VÁROSBAN S MIND A KÖR

ÉRŐ VÁRÓ VÉDELME

TEREK BÜTTE EL HATÁRÁNYT ÖSSZEBE

NI BÖZSÉTELT

Ung VIII A 118

ALAT

WASZ ÖRÖGSEBEN HALLA Y

AN UNIVERZITÄT AN DER UNIVERZITÄT

Kegyves Olvasó.

E' jelen való Traktátska némelly jó-
akaróknak kívánságokra 1709dik *A Trak-
ráttska á,
kiborsá-
tásnak*
esztendőben akkori Európá-
ban kegyetlenül uralkodó dög-
tátsnak
halálnak alkalmatosfágával Ipm Doctor *alkal ma-
tosfágá-
val meg
jobbíta-
tik.*
Richter Christian Sigmond Uramnak id-
vözültt Bátyjátul Doctor Richter Chri-
stian Friderichtül leg-előzzer kibotsáttá-
tott, melly, az exemplárok hirtelen fű-
főt vetvén, 1710dik esztendőben ma-
fodzor a' prés alá adatott. Mint hogy
pedig mostanában Istennek látogatásából
édes Hazám Magyar országban a' dög-ha-
lál bé-hattott', kötelességemhez illendő-
nek ítéltem lenni, hogy-Hazámhoz-va-
ló szereretből e' Traktátskát Magyar nyel-
ven ki-botsásfam, és ezen alkalmatos-
fággal annak meg-jobbitása és magya-
rázásának okaért, némellyeket, mellyek
sem az első, sem a' második editioban
nem taláttanak, hozzá-adjak.

Erre annál inkább kötelesnek itéli *töb b ta-
magát az ember, mivel szüntelen nem tsak pasztalás
maga a' dolog jobban meg vizsgáltaik, bul irrac-
ha-
tatik.*

*e' mosta-
ni idő-
hez al-
kalmaz-
tatik.*

hanem különbb - különbb - féle orvosfá-
gok - is olly helyekre, holott ennek előt-
te a' dőghalál irtóztatóképen kegyetlen-
kedett, küldtettenek, hogy a' velek való
élésbül, következendőképen maga azok-
nak hathatóságokbul annál nagyobb bizo-
nyossággal láthasfa és rekefzthesfe, mint
és mimódon, mind közönfégesen illy
veszedelemnek, 's mind-kiváltképen mo-
stán a' mi időnkben uralkodó elragadó be-
tegfégnek bátran és hatalmasan ellent-
álhaslon.

*Mit mi-
tatoti le-
gyen a'
próba a'
közön fé-
get orvos-
ságokrol.*

*Felyes
hatható-
sági a'
Traktats-
kában
nevezett
orvosfá-
goknak.*

Sok próbákkal tapasztaltt dolog,
hogy a' közönféges és szokott orvosfágok-
nak itt semmi hathatóságok nem volt, főt
gyakorta ugy tetfzet mint - ha a' nyava-
lya azok-által tsak öregbittetnek el - annyi-
ra hogy ez okból az emberek - is az or-
vosfaik és seb-gyógyító borbélyaik-ellen zu-
godódtanak - volt.

A' mellett az Istennek bölts-gondvi-
selésének ditséretire ki-tetfzett hogy az
e' Traktátskában fel-jegyzett orvosfágok
felette fokoknak használtak - légyen a'
mint bizonyos kéztül azokkal való erős
élésriül tudofittattunk,

Olly orvosfágok kiváltképen ezek,

1) *Essentia dulcis.*

2) *Pulvis Bezoardicus.*

Az *essentia* melly azon könyvünkben melly-
ben a' mi orvosfágink elégképen meg-
irattattak, *essentia*, *antihypochondriaca*
vagy.

vagy is Miltz - Essentianak neveztetik, a' mint az emlétett könyvben kivalképen *Hol sze- rezhetni* Hypochondriacis et Splenicis, az az, *illy orvos- ságokat.* azoknak kik két vekonyik közt-lévö be- tegsében és lép fájásban gyötrődnek, aján- lottatik, mint kiknél ez az orvosfág igen jelyes hathatóságát mutatja; Mint hogy pedig ez, és egyéb, emlétett könyvben nevek fzerint fel-jegyzett orvosfágok itt Hállában tülünk kizitettnek, és illendö arron ide 's tová elküldöztettnek, azok kik illyeténekét kívánnak, erántok én hoz- zam irhatnak e' következendö igazgatás fzerint. A Monsieur Monsieur David Samuel Madai, Docteur en medicine par Vienne. à Halle. en Saxe. Franco Grünberg.

De a' mellyet kéretettnek, hogy nevekröl, lakó - helyekröl, és egyszer 's mind Titulusokrul elégképen tudosítsa- nak, nem kölömben az utröl - is melly fe- lé az orvosfágok küldetethesenek.

Jöllehet ugyan ezen orvosfágokrol immár a' felljebb emlétett Traktátskában az autor böven szólott, és azoknak tulaj *Hol irat- tak meg elégképen illyetén orvosfá- gok.* donfágokrol hafznokrol, és vélek való élés- röl elég oktatást adott; de mint-hogy hasonló könyv nem akad mingyárt kinek- kinek kezében, és Német nyelven - is irat- tatott; föt nints - is mindenkor annyi ideje, hogy azt, a' mi illyetén fzándékhoz tartozik, ki kereshesse, és öfzve olvas- hasse;

hasfa; szükfégésnek állitom lenni azt olyatén orvoságokból ki-fzedni, és ide fel jegyzeni, a' mit a' dög halál és patérs körül ez orvoságokkal - való jól élésről tudnia kell.

*Essentia
dulcis
három-
féle tu-
lajdonsá-
ga, melly
szerint
az, el ra-
gado be-
tegség el-
len igen
hasznos.*

Essentiam dulcem ennek előtte egynéhány esztendővel a' mérges hideglelések ellen egyéb orvoságokkal együtt jóvalottuk, és ugyan háromféle tulajdonságra nézve, mellyekkel az orvoság bir, tudni-illik először, mivel a' méregnek ellen áll, és annak ki - vetését könnyebbiti: továbbá mivel erősít el-annyira hogy ezen virtufára nézve minden egyéb orvoságokat fellül hallad, melly az illyetén betegségeknel főképen szükfégés tulajdonság: végezetre mivel a' természetet, melly az ilyen nyavalyákban felettébb felhaborodott és nyughatatlan, le - tsendesíti és enyhíti, ellenben a' hol szükfégés némelly operatiokra - is indítja.

*Melly a'
dög ha-
lál - is
szapás-
zaltatott.*

Ez a' dögletes betegfégekben - is mellyekben praktikáltatott, hathatóságát elégképen meg - mutatta, és a' mint az alább tött fel - jegyzésekből ki - tetfzik, meg bizonyittatik felöle, hogy a' dög halálban kiváltképen való hasznat tapasztalták légyen.

*kik élhet-
nek a
dulcis es-
sentiával.*

Elhetnek azzal bátran és hasznosan minden külömbbség nélkül férfui és Aszszonyi renden való személek, ifjak, és vénék, sőt a' kised gyermekek - is. A' bé-

bé-vetel, vagy ferben, levesben, vagy más levben, fekete tseresnye vagy más destillalt vízben, vagy ha egyéb akadálja nintsen, és a' hég meg nem nagyobbítatik, borban-is. A' merték vagy mint az orvosok hívják, *dosis*, az öregeknél tiz, tizenkét, és tizen öt tsepp szokott lenni. *Miben kell-bé-venni és mennyt.* Az igen kisedd gyermekeknek kettőt vagy négyet, az erősebbeknek pedig hat vagy nyoltz tseppet - is egyszer beadhatni.

Mennél folyosabb a' betegség, szükség hogy annál gyakrabban be-adásfék, és ha-mindjárt más orvosfágokkal e' mellett él-is, mindazonáltal ezzel rend fzerint élhet, semmit azon meg nem ütközvén, ha a' véle-élés más orvosfágokkal, úgy öfve-gyülne-is, hogy egykor, és egyszer 's mind kellenék bé-vennie, mivel ez a' többi orvosfágoknak hathatóságát soha sem akadálazza, hanem inkább fegeti, 's elő-mozditja. *Hanször kellesék véle élni.*

Minekokaért élhetni azzal, mindazonáltal a' betegnek állapotjára tekintvén, minden negyed, harmad, vagy második óra alatt, főt mig még a' beteg életinek veszedelmében forog, jobb minden órában és fél órában is; mert mennél gyakrabban bévészen belölle az ember, annál nagyobb hasznát és hathatóságát tapasztalja, és ez egy kiváltképpen való tulajdonsága ennek az orvosfágnak, melly

A 4

nem

nem utolsó jele 's bizonyosága, azö meg
betsülhetetlen jóságának, hogy az ember
olly gyakran élhet véle minden veszedel-
lem nélkül - főt tulajdon virtusa a' véle va-
ló élésnek, ha igen - is - használnia kell, ab-
ban áll, hogy gyakran bé - vétettesfék, és
egy *Dosis* vagy mérték, a másiknak operá-
tíóját annál jobban elő - mozdíthassa.

és miné-
mi kü-
lömbfé-
get kel-
tesfék ab-
ban tar-
tani.

E' mellett e' különbbfeget meg tart-
hatni, hogy mennél gyakrabban prakti-
kálja az ember, annál kisebb mértékkel
élhet, hanem ha olly állapotban volna,
mellyben életinek veszedelmét látna, ho-
lott ha mindjárt minden félóra alatt bé-
adja - is a' betegnek, néha nagyobb mér-
téssel, hufz tseppet - is vehet.

Honnéd
tesfék ki
annak
hathat-
ósága.

Annak hathatósága illy betegségek-
ben ki - fokott tetfzeni közönségesen az
izzadásból, verétekből, és a' vizelletből,
erre nézve szükség hogy a' betegek, mi-
dön azzal élnek, nyugodalmasan, bé-
fedve, és tsendesen tartsák magokat, ho-
gy az illetén szükséges izzadas és verité-
kezés meg ne akadályoztasék.

A' Bezoar
pornak
haszná és
hathatósá-
ga a'
dögba-
lálban.

Es mint hogy minden nedvesfégek-
nek illy felettébb való felhaborodásoknál
nagy hévség, büdös és kénköves matéria
a' testben bövén találkozik, iten igen hasz-
nos a' *Bezoar por* melly a' hasonló undok-
ságokat a' testben rész szerint enyhíti és
hivesíti, rész szerint annak jelválasztatá-
fát, és ki - vetéset lassanként előbb moz-
ditja,

ditja, és ugyan majd a' vizellet, majd a' mértéklyetes veriték, és á teftnek természet szerint való megnyilatkoztatása által

Bé szokott adatni a' betegnek kö- *Miben és zönfeges italjában: á mérték az öregeknél mennyit 20. fzem nyomó, vagy egy jó tellyeskes kellesfék hegye, tizenkét ezrendös gyermeknél a' bé-adni. késnek fél-hegyire férő, és a' kiseded gyermekeknek annak negedrefze.*

Pulvere vitali az ei - ragadó betegsé- *Pulveris* gekbek a' nyavalyának minden külemböz *vitalis* tetéfé nélkül bizvást kiki férfiui és Afzfo- *haszna* nyi renden lévő, öregek és ifjak, főt az *az el ra* egy hetes gyermekek - is élhetnek. *gadó be* *tegségék* *ben.*

E' por felette könnyen öperál, ugy hogy az emberben femmit fel-nem-indit, hanem tsak a' teftben lévő ártalmas tisztá- *annak* talan matériát gyenge izzadás által, a' ter- *hatható* mézfetet kiváltképen erőstívén, lasfanként *sága,* ki-veri. Ennek-felette a' nehéz fymptomákban-is tapasztható képen könnyeb- *ditsérete.* biti az embert, és a' betegséget olly rend- be hozza, hogy Isten kegyelmével, és a' betegnek mértékletes *aga* vifeléfével at- *meg-* tul szerentsésen *menekedjek:* melly- re nézve fzükség, is-hogy a' betegségnek kezdetitül főgva mind végeig azzal minden kor éljen.

Hogy ha forró és el-ragadó hüdag le- *haszna á* lésekben és patétsokban, veszedelmes has *veszedel-*

folyásban esnék a' beteg, ott-is e'por, gyakran véle élvén, igen hasznos.

*Miben es
mennyir
kell egy-
szer bé-
venni.*

Annak bévétele a' betegnek állapotjára nézve vagy borban, vagy serben, destillált vízben, levesben, herbathe, és Kávéban-is szokott lenni. Az öregek egy egész *Dofist* vagy mértéket, (mert mértékekre osztva adatik) vesznek-bé egyfer, a' gyermekeknek pedig két részre osztván, felét egyfer bé-adhatni.

*Hányszor
kell véle
élni.*

Eleintén mikor a' betegség legsúlyosabb minden-két ora alatt elhetni véle, azután mennél többet száll a' betegség, annál ritkábban kell bé-venni, és így a' mint a' betegnek állapotja hozza magával, minden 4. 6. 8. 12. vagy 24. óra alatt-egy *Dofist* bé-vehetni.

A' lép fájás ellen való esentia, vagy mint a' Németek nevezik *Miltz esentia*, midön operál, az embernek gyakran széke nagyon, mellytül meg nem kell iedni, sem gondolni, hogy az által a' fájdalom a' betegnek belső részeire hason annak veszedelmére.

A' lép fájás ellen való esentia, vagy miltz-esentia gyakran széke által operál.

Mert a' mint azonkívül-is ez az orvosfág a' természetet sem fel-nem háborítja, sem valami káros fel-indításfal, mint purgatiók szoktak tenni, nem ösztönezi, mellyre nézve mint egy kiváltkepen való orvosfág az ollyatén betegségek ellen, szükség hogy a' purgatióktul jól meg válassz-tassék.

Hogy-

Hogy pedig illy forró hideglelésekben, vagy el-ragadó mérges betegségekben, hasonló-és a' természethez illendő lágyítás, igen hasznos légyen, maga, a' mindennapi próba elégképen meg mutat-^{Hogy an-}ta; főt ennek előtte egy néhány esztendő-^{nek hat-}vel, fok tudós és értelmes Doktoroktul ^{hatósá-}világosan meg mutattatott, lásd. Stahlia ^{ga igen} Profesforis Hallensis problem. Pract, in ^{hasznos} procemio. item, a' Prusfiai Király ud- ^{légyen}vari Főorvosátul Hoffmann Friderich- ^{meg pró-}tül ez helységben a' patétsban és más for- ^{bálatrik.}ró betegségekben nem ártalmas has folyásról tartott Disputatioját.

A' lép fájás ellen való-essentia vagy Miltz essentia a' dög-halálban és patétsban, melly has folyás nélkül kezdődik, bizváft, és nagy haszonnal praktikáltathatik. A' mint-is a' dög-halálban fok helyeken, tu-^{Minémü}lajdonképen Königsbergában, mind a vá-^{alkalma-}rosban, 's mind annak vidék helyein az-^{tosfággal}zal erősen élvén, hogy mindenkor jóvas-^{kellesfék}nak, és egyéb orvosfagoknál nagyobb, ^{a dög ha-}hathatóságúnak taláztatott ezen Traktáts-^{lálban}kához adatott observatiokbul bővebben ^{prakti-}ki-fog-tetfzeni. ^{kátni.}

Az öregek 40. tizenkét esztendőös gyermekek, 20. vagy 25. kilentz esztendő-^{Menyit}sek 15. és három, négy esztendősfek, 8. ^{és mi bez-}vagy 10. tseppet-is terben vagy borban ^{kell bé-}egyfzer bé-vehetnek. ^{venni.}

Maga a véle éléskörül vigyázni kell
1) hogy

Mint kel-¹⁾ hogy az üveg valahányszor belölte a' be-
 lesék az-^{alkalmaz-} tegnek -bé- adatik, jól fel- rázasfék, mivel,
 tatni és ha egy ideig áll, a' fenéken meg fürüdik
 mire vi- és le- szall. 2) hogy az orvosfag minden
 gázni. két ora allat be- adasfék, és ugyan mind
 addig, mig a' has-folyás érkezett, melly
 mint egy 8. vagy 9. ora mulva szokott kö-
 vetkezni; mind azon által néha némel-
 lyeknél később, némellyeknél pedig
 előbb - is a' betegeknek külömbkül ömbb-
 féle természetek szerint. Ha is némel-
 lyeknek a' betegfének külömbb sége fze-
 rint, és a' restben lévő undogfag és ned-
 vesféhez képeft néha hétfzer vagy nyoltz-
 szor - is székek leénd, attul semmit nem
 kell felni, mivel ez gyakorta a' jelen va-
 ló jobbulásnak jele völt, noha a' betegek
 a' purgálás alatt mint egy rosszabbul lát-
 szottanak lenni. 3) A' beteg az orvos-
 faggal való élés közben gyakorta Herba-
 thet, vagy Kávét igyék, mig a' has-folyás-
 réa nem jön, mert az által a' purgálás
 jóval meg könnyebbitterik.

Tsak hogy a' betegek gujtón ne igya-
 nak, inkább annál gyakrabban ihatnak,
 mert különben könnyen a' hányásra in-
 dirattathatnak; jollehet ezen kívül - is,
 fokszor más okbul okádnak, példának o-
 káért ha fok tsunyafaggal tellyes a' gyom-
 rok, melly nem tsak nem ártalmas, ha-
 nem inkább hafznos - is. 4) Mivel az es-
 fentiával való élés közben, és az után - is
 jobb

jobb részént magátul következik az - izza-
 dás, szükség hogy a' betegek magokat nyu-
 godalomban és elégképen bé-fedve tart-
 sák, hogy a' veriték meg ne-akadályoztas-
 fék vagy vissza ne veretesfék, mellyből
 gyakorta súlyos betegség szokott támadni;
 ellenben ha eleikben irtt módszerint vi-
 felik magokat, abból tapasztalható hasz-
 not, és mennél előbb következő job-
 bulást remélhetni.

Hogy ha-ahas folyás annak rendi sze- *Az opera-*
 rint a' betegre jött, nem szükség minden *tio után*
 két óra alatt bé-vennie, tsak arra kell vi- *mit kell*
 gyázni, hogy ujonnan meg ne rekedjen, *rseleke-*
 a' mint sokszor könnyen meg esik, és így *dni.*
 a' betegség azonnal e'ött vehet, és a' for-
 rótság egyebb félelmes esetekkel együtt-
 hatalmazhatik. Ezt pedig fel- távoztatja
 az ember, ha egyébkor, még a' beteg egé-
 len meg nem gyógyultt *ez esentiábul* min-
 den másod vagy harmadnap egy kis do-
 fisfal neki bé-adánd, hogy a' természet
 közönséges rendi szerint nirva tartassék.

Ha pedig a' hasfolyás annélkül - is *Hasznos*
 elég erős, az orvosfagot mindaddig felre *ez em-*
 kell tenni, míg eszre nem veszi, hogy a' *bernek*
 test meg akar rekedni, vagy elégképen nem *egese ze*
 operál. Kiváltképen igen őrizheti magát *való rigy*
 az ember ez *esentiával* való éléssel, melly-
 re nézve hetedszaka egyszer igen nagy
 haszonnal élhetni véle.

Ha ezen *esentiával* emlétett rend sze-
 rint

*Melly
hamar
meg job-
bulnak a
betegek.*

*mire kell
vigyázni
a meg
jobbulás
körüli.*

*Elő - be-
szállás
mint lött
légyen
hogy e-
zen or-
vosfágok
a dög
hálában
prakti-
káltattak
és próbál-
tatták.*

rint él az ember, az egész betegfégbül rö-
vid nap mulva, (noha némellyeknél to-
vább-istart) el annyira meg jobbul, hogy
fel-is kelhet: de mivel a meggyógyu-
lás után a' beteg az ételhez nagy kívánfá-
got nyerni szokott, a' körül magára jól vi-
gyázzon, hogy gyomrát meg ne terhelje,
és mivel gyakorta kevés napok alatt ugy
meg-erősödik, hogy idő előtt ki ne men-
nyen a széllőre, mivel az által igen kön-
nyen - ujonnan - előbbeni nyavalyájában
eshetik; mellytül, ha a' betegek meg épül-
vén, előbbi erejekhez jutottak, nem kell
félni. Azonban ha történet szerint vi-
szontag betegfégben esnek az ember, fel-
lyebb meg irrt rend szerint éljen az esfen-
tiával.

Ezek tehát azok az orvosfágok, mel-
lyek a' mint fellyebb említettett a dög-
hálában igen jeles próbákat tettek. Mert
midőn ennek előtte egynéhány esztendő-
vel Prusziában Königsbergában a' dög ha-
lál kegyenentül uralkodnék, és ottan egy
némünemü bizonyos Doktor és Profesfor
hásonlóképen azzal meg látogattnék, mi-
dön ötöd magával házanál forró betegfégb-
ben esett volna, melly körül olly Sym-
ptomák találtattattak, mellyekbül, az ott
való orvosok elégképen meg ésmérték a'
dögletes nyavalyát, ezen Doktor fel-
lyebb említett orvosfágokkal egész háza né-
pével együtt, mint hogy, ugyan azok-ma-

ga

ga házánál talalkoztak, és ezek által Isten kegyelmébül mindnyájon meg gyógyítottak:

Ez orvosfágokról azután 1709dik esztendőben Mindszenthovában maga elegendő hirt adott, és ugyan akkor idvözültt főgorom-is szándékozott azt e' traktátskában, melly-ismar egészen készen volt, a' ki-nyomtatáfra, toldalék képen hozzáadni. Emlétt Doktor és Professor látván az el-hatalmazott inféget, meg nem tartóztathatta magát hogy a' talajdon hasznával próbált orvosfágokat másokkal-is házán-kivül ne közlené, és azoknak a' vélek-való-élés-körül szükséges oktatást ne adna, mellyek azoknál-is hasonló sferentés hathatófágokat mutatták. E' dolog rövid idő mulva az egész tartományban ugy el-hiresedett, hogy az után emlétt orvosfágokkal, nem tsak a' városban, hanem a' vidék helyeken-is fok képen éltenek légyen, mellyek Isten kegyelmébül olly jól szolgáltak, hogy kevés idővel az után 1710dik esztendőben, Bójt máshó-^{és mi-}ban nekünk bizonyosan hirükké adattak, ^{képen a-} hogy azok közül, kik ezen orvosfágokkal ^{zok kö-} ideinkorán éltek, egy sem holtmeg; ^{zül, kik} hogy pedig nemellyeknek nem használtak, ^{jel-éltek} oka, hogy kéfőn ^{vélek egy} kezdettek vélek-élni, vagy ^{sem holt} immár nem-is lehetett nekiek bé-adni, ^{meg.} vagy fokban bé-vévén ismét ki-vetettek, es magokat a' mellet rendetlenül viselték, úgy

*Miképen
tovább
elhiresedettr.*

*és mi-
képen a-
zok kö-
zül, kik
jel-éltek
vélek egy
sem holt
meg.*

ugy hogy az ember nem - is vélhetette hogy nekik hafznokra fzolgaljanak.

Melly bizonyos légyen benne az ember hogy az e-zekkel az orvos-fagokkal tört próbák nyilván va-lók.

Történik ugyan gyakorta hogy ha valamely orvosfaggal - való - élés után, egyik vagy málik meg jobbul, és annak meg gyógyulásfa talám más okokból ki - tetízik, gy az e - az ember a' betegnek meg tértt egészségét illetén orvosfagoknak tulajdonítja, mint hogy éppen ugy esett, hogy midön a' nélkül - is jobbulni kezdett, olykor éltt az orvosfaggal. Innét femmiképen nem allitom, hogy az ember, egy vagy más példára nézve, mindjárt azt praktikálja, és annak az orvosfagnak mellyel azok éltek, mindjárt ilyen vagy amollyan hathatóságot tulajdonitson. De mivel itten fokkal másképen vagyon a' dolog és annak mivolta olytén, melly á dologot elég világosan meg mutatja és bizonyítja, azért nem kell oly dolognak tartani, melly bizonytalanfagon vagy gyanósagon fundáltatott, vagy más példakon és vélekedéseken, vagy mintha annak meg - próbálása erőszakos volna, és némelly rekesztések - által ide kényszeritetnek vonyatatni.

Mert ezek az operátiok fokak között külömbb - külömbb - féle helyeken, és olytén betegségekben lettek, mellyekből előre meg - látzott hová czéloznak, mivel fokáig nem hallasztják, és azok körül az ember az orvosfaggal nem jätzhatik, és ha szintén azzal egy ideig táplálnás a' beteget,

teget, azt egy két holnapnál tovább nem praktikálhatja.

Ki-fog-tetfzeni világosan a Traktátskának vége felé fel-jegyzett bizonyos relatiokbul, hogy ezen orvosfágoknak teljes hathatóságokról való próba és bizonyítás, nem ollyatén törtinetbéli eseteken fundáltasfék, holott nem lött volna elig bizonyos, ha azon betegségek mellyekben vélek éltek, valóban dögleletesek voltak e', vagy ha nem mutatták e' meg azoknak ki-menetelek, hogy azok más közönfeges nyavalyáknak tartattak. Mert a' vége felé hozzá adatott hirekben ugyan azért fzántfzandékkal egynéhány példák, mint egy bővebben, hogy sem fzükséges lett volna fel-térettek és közlettettek, hogy azok által az olvasó annál jobban meg érthesse, hogy az illyetén circumfantiákra és esetekre a' tött próbák körül hasonlóképpen vigyáztatott, és hogy minden kétség nélkül való próba szerzetettnek, fzükséges vigyázásfal és a' nyavalyáknak meg válaftáfalval éltt az ember.

Jöllehet ugyan tudni-váló hogy közönfegesen tsak nem minden betegségek, mellyek a' döghalálnak ideiben ollyatén helyeken uralkodnak, valami dögleletesfégnek nemével öfzve - foglaltattak, főt könnyen egészlen döghalálra-is változhatnak. Végezetre mivel azon helyeken-is, holott ezekkel az orvosfágokkal

B

Isten

Isten áldásából hasonló próbák tétettek, ugyan azok, kik vélek élvén meg gyógyultak, kételkedni kezdettek, nem hihetvén lehetségesnek lenni, hogy a' döghalál ilyen módon, és olly hirtelen meg - gyógyitathasfék, innét egyik a' másikkal elkezdé hitetni, hogy a' nyavalyának, mellyben ök feküttek nem kellett dögleletesnek lennie. De fokak hihetetlenségüket, tulajdon halálokkal kényszerítettek megfuzetni, és több másokat, kik ö általak vakmerő bátorfágban estenek, magokkal együtt a' koporfóban huztak, a' mint a' hozzá adatott relátiok bövebben meg mutatják.

Azoknak
hatható-
ságik a-
zoknak
példájok-
kal, kik az
előbbie-
ket követ-
ték, és a'
szüntel-
en való
tapasztal-
ásfal
meg pró-
báltatik.

egy dö-
ghalál-
betegség
gyógyi

Többire ez orvosfágoknak hatható-
ságokat az előbbenieket követőknek pél-
dájok, és a' szüntelen való tapasztalás elég-
képen meg erősítik: a' mint-is azután
1710dik esztendőben szent Jakab-havában
nékünk ismét hirünkké adattatott, hogy
azoknak ditséretes hafznok áthatatosan
tartson, kiváltképpen hogy a' *pestitis essentia*:
(ugy nevezék ott *essentiam antihypochondria-*
cam) azoknak igen szolgáljon, kik azzal jó
idein és illendöképen iltenek; egyszér 's
mind hogy egy nevezetes feb - gyógyító
borbély ezt az essentiát minden orvos-
fági felett ditsérte, és hogy több mint
szazan ez innét oda küldött orvosfágok ál-
tal a' döghalál betegségétül meg gyó-
gyultak, f. a. t. Mind ezek fok circum-
stán-

fiánfiakkal a' feljébb emlétett Profesfor ró bor-
 Uramtula' Bátjához irtt levélben elég hoz- bélynak,
 szan és bőven ísmét előhozattak, és va- ezekről
 lóban meg - erősítettek, úgy hogy bizo- tett val-
 nyára ez olly nagy dolog, mellyről az lása,
 ember Istennek dicsőítése nélkül nem el-
 mélkedhetik.

Nem külömben egy ugyan ott lakozó azokrul
 bizonyos királyi Tisztviselő - is erről kü- való több
 lömbb külömbb felüket feljegyzett; hason- bizony-
 ló híreket irtt vólt nekünk egy Prusfiai fág.
 Fő-ember: úgy hogy az illetén sokaktul,
 és sok helyekről tört meg-egyező relatiokat
 méltó-képen e' dolognak mint egy bizony-
 fágának és jól fundáltt | próbájának tartjuk
 és ésmérjük.

Valóban e' történtt dolgokat olly fon- Mit vité
 tosoknak állítám lenni, hogy nem kétel- végeben
 kedtem azokat ez alkalmasfággal mások- mi ben-
 nak is értéfekre adni. Mert mivel a' dög- nünk ez
 halálos el- ragadó nyavalya még - sem szü- a' tör-
 nik meg tovább ki- terjedni, sőt Istennek téntt do-
 méltó látogatásából könnyen tovább - is log.
 el- hatalmazhatik; keresztényi hűségünk
 hozza magával, hogy felebarátunk - hoz-
 való kötelességből annak azt kinyilatkoztat-
 sük, a' mi az illetén esetekben, bizo-
 nyára nem Istennek kegyes gondviselése
 nélkül, az emberi nemnek hasznára es ol-
 talmára és ugyan olly jeles circumstan-
 tiák.

tiakkal szolgál; mondom illy esetekben; mellyekben, az ember élete nagy veszedelemben forog, és holott illy inségben alkalmas orvosfag találkozik, mellyel hafonló kegyetlen nyavalyának hatalmasan ellene áthatni. Maga ez a' meg vizsgálás elég hatható, melly ízándékunknak fzükséges vóltát mindeneknek meg - mutassa, és végbe - vigye, hogy ne gondoljunk azoknak fzemtelen meg ítélésekkel, kik vagy irigykedők, vagy magokrul ítélnék másokat, és valamint ők álnok fziivvel bírnak, így mindeneket mennél roszabbul magyarázni ígyekeznek.

*Bé-re-
kefzetik
Isten di-
tséretivel
és hatha-
tósbb se-
géttségért
való kö-
nyörgés-
iel.*

Aldasfék pedig az életnek Fejedelme, hogy az ő folyos látogatási között, irgalmasfágát - is hagyja tapasztalnunk, és olly orvosfagokat mutat, mellyek által az ő hafalos nyilaival meg febhetett emberek, ísmét meg - gyógyíttatathatnak. De mivel e' betegségnek mérge azokat olly kegyetlenül kínozza, és az emberi testet olly hatalmasan meg - rontja, hogy ez orvosfagok fem áthatnának ellene, hogy annak kínzását meg - enyhíthetnék, kérjük ő fz. Felfégét tégyen minket alkalmasokká több és hathatosbb segítségeknek őtöle való meg - nyérésekre, mint hogy az illy fzükséges segítségék és orvosfagokban való fogyatkozás lemmiképen nem onnét vagy on, mint ha immár e' világnak vége fele

felé minden természetbeli dolgokban az emberi nemzetnek hasznára teremtetett erők, és hathatóságok egészlen el - fogytak és meg - szüntek volna, vagy mint - ha az Isten nem volna többé elég hatalmas, az el - röjtetett dolgoknak észmeretit az embereknek osztogatni. Valamint tehát ezekért az ő sz. Nevét méltán tiszteljük, és minden kételkedés nélkül hiszük, hogy ő szent Felségének ereje és hatalma soha meg nem fogyatkozik; így az ő jó - voltából reményük, hogy buzgó imádságinkra és alázatos kéréseinkre az emberi nemzetnek illy veszedelmiben szükséges, és ő tüle ugyan e' végre rendeltt orvosfagokat, azoknak vigasztalásfokra, kik ötet félik, és az ő irgalmasfagat remenlik, kivalképpen önnön neve ditséretire ki - nyilatkoztatja, kinek - is kegyelmében és oltalmában

a' kegyes Olvasót ezzel hi - ven ajánlom.

B 3

A dög-

A dög-halálról.

§. 1.

*A dög
halálnak
meg irat-
tása.*

A Dög halál az elragadó betegségek között leg-veszedelmesebb és leg-hatalmasabb; és annak materiája olly általható és hirtelen meg emészto méreg, melly az embernek testét igen hamar meg-veszti és meg-rothasztja.

*és az ab-
ban való
mérégnek* §. 2. A mellett felötte gyenge és vékony, mint valamelly gyenge lehellet, avagy illat, melly az embernek nyomára ragad, és ugyan ez az oka, hogy olly általható és el-ragadó légyen, és hogy olly könnyen magát a' levegő egben el-terjesztheti, és azt inficiálhatja. Ezen kívül igen erős, úgy hogy az embernek testét rövid idő alatt meg poshasztja; a' mint a' többi között ez a' pokol-varrokból-is ki-tetszik, mellyek előzser csak kitsének mint egy lentse, de egynéhány óra alatt meg nőnek, és hogyha az ember nem orvosolja azon-egéiz részre, a' mellyen költék, a' fenét hozzák, és ez az oka hogy az emberek, midőn a' természet illyeten mérget idején korán el nem oázlathat, és ki-nem-verhet azonnal meg hallanak.

*A nyálas
nedves-
ség en* §. 3. Ki-tetszik, hogy annak helye job-bára a' nyálos nedvességekben légyen, in-géb en nét a' szokot kelések a' dög-halálban a' hu-sos

fos vagy mirigyos részeken esnek, mellyek ^{szokor} a' nedvesfégeknek el - választásokra rendel- ^{lemi.} tettek, és a' legelső nyavalyák meg - tetz- nek közönségesen az ember gyomrában, és béliiben, mellyek mindenkor hasonló nedvefféggel tellyesek: a' mint példának ^{a' nyál a'} okáért a' nyál - is természetbül erős ned- ^{megvesz-} vesfég és a' természet szerint való meg ^{téshez,} emésztéft, melly némelly rothasztással szo- ^{lajat tu-} kott lenni, igen elő mozdítja, a' meg pos- ^{lajdonit.} hasztás körül fokot tselefkzik; mellyre nézve lehetetlen, hogy a' méreg - is, melly illye- tén nyálas nedvesfégeknek edényekben nemzettetik és kézfizitettetik, hasonlóképpen a' meg rothasztáshoz fokot tulajdonítson. A' mint ezt a' dühös ebeknek, és haragos embereknek habzó nyálok elégképpen meg - mutattja melly nagy megvesztéft szerezhetnek az illyetén nedvesfégek.

§. 4. Ez a' méreg pedig nem minden- ^{Hányféle} kór 's minden emberben tulajdonképpen ^{képpen} nemzettetik, hanem jobbára vagy egyikről ^{ragadhat} a' másakra terjed, midön egyik ember a' ^{az em-} másakra ragasztja, vagy mivel gyakorta a' ^{berre il-} házokban, ágyokban, ruhákban, és ^{lyetén} egyebekben szokott lenni, mellyekről vi- ^{méreg,} gyázatlanfágból az ember könnyen maga nyakára vonhatja. Söt illyetén mérges undokfágok gyakorta a' levegő égben - is szoktak lenni, és abból az embernek tes- tére ragadni.

§. 5. Innét ki - tetzik hogy az illyen

B 4

merég

*Flonnet
ragyon
hogy el
nem ra-
gad min-
denekre.*

méreg rövid idő múlva az egész emberi nemzetet ki irthatná, hogy ha a' mi természetünkben olly erő nem találkoznék, melly az illy meg vesztést meg-akadályoztatja, és annak ellent áll, mert ennek hathatósága, nem csak közönségesen minden ember életinek ártalmas materiának, hanem kiváltképpen a' dögleletes nyavának is ellent áll, és a' testet azoktól óltalmazza. Mellyre nézve femmiképpen nem igaz, hogy mindenekre, valakik e' dögleletes betegségben lévőkkel bannak és járnak, vagy olly helyen és olly házokban laknak, hol a' dög-halál uralkodik, ha mindjárt még ollyan veszedelmes is, szükségképpen el-ragadjon; a' mint maga a' mindennapi próba ennek contrariumát meg-mutatja.

*és miért
nem hal-
nak meg
mindnyá-
jan,
kikre el-
ragadott.*

§. 6. Sőt ha szintén a' dögleletes nyavalya az emberre ragadna is: mind azon által a' természet annak ellenne áll, és igyekezik az illyen mérget a' nedveségtől el-választani, és kiverni, mellyet az azokkal lévő hideg-lelések által fzőkot végben-vinni. Es mivel gyakorta Isten áldása és fehérségével tzelet meg-nyerte, és a' dögleletes mérget valóságosan kifiztitotta, gyakran történik hogy fokban, kik-e'nyavalyában feküttek, abból ismét meg-gyógyultak.

§. 7. Melly nehezen tisztításék - kik ez veszedelmes matéria, meg-nem mondhatni,

hatni, mert az olly bé-ható, hogy azon tagoknak veriték lukatskáin, mellyeknek, e' matériának el - választására kel-
lene szolgálniok, mint valami vékony gőz könnyen által mégyen, és így igen nehezen lehet azt meg fogni, és el-választani. Es ugyan ez öregbű a' belfő fájdalmat, és a' természetnek rettegését, és föl-háborodását, a' testben illy erős mérget érezvén, és az abbul szármozható szörnyü veszedelmet látván; ellenben pedig az embernek femmi e' vékony matériához alkalmaztatott eszköze nintsen, mellyel azt a' vértül el-választhatná, innét vagyon, hogy midön annak orvoslyáféhoz fog, olly bizonytalan, és félelmes, sőt könnyen kétségben is esik, melly kivalképpen - való oka, hogy a' dög-halálban olly fokan meg halnak.

Azonközben vagynak példáink hogy az emberek hasonló betegségekbul - is meggyógyultanak, és ugyan tulajdonképen azok, kiknél a' természet a' mérget vagy fokáig-tartó-izzadás, vagy bizonyos gugák és pokolvarrok által ki-verte. A gugák olly daganatok, mellyek az embernek, mirigyes részein kelnek; tulajdonképen az agyékokban, vagy a' két holnal alatt. A pokol varrok pedig más hufos' részeken szoktak meg - jelenni; mellyek tüzes-keleféknek - is neveztetnek, mivel olly felettébb-való fel-gyulladásal bírnak, melly olly faj-

Miért
halnak
meg ab-
ban an-
nyan.

Minémis
beteg-
ség-
nek meg
a' dög-halál-
ból.

Minémis
beteg-
ség-
nek meg
a' dög-halál-
ból.

A' dög-
halál gu-
gák ke-
félek.

dalmas, mintha eleven - fzen volna , és azok néha nagy daganattal támadnak , és könnyen fenére változnak , hogy ha a' benne lévő dögleletes matéria idein korán ki nem tisztítatik , és meg nem enyhítetik . A' hol pedig hasonló daganatok nem kelnek , vagy a' hol kéfön következnek , vagy holott az illetén gugák , a' mint könnyen meg esik , víza bé - mennek , és a' hol a' természet a' nyers és a' meg vesztést okozó erős matériát a' belső - részek által ki - választani és ki - tisztítani igyekezik tudni - illik magától jött has folyás , rut - szinü vizelet , erős hányások , és a' toroknak felgyulladásá által , s . a . t . ott igen - is rosz - véget véfzen .

*Minémii
beteg
halnak
meg a'
dög-
hal-ban.*

§. 8. Ez a' természettel közlött erő , melly a' dög - halálnak ellent - áll , vagy a' testben költt mérget ismét ki - veri , sokféle módon , tulajdonképen a' félelem és rettegés által le - nyomattatik , és gyengítetik , ellenben a' dögleletes nyavalya az által erősítetik . Többféle akadálit , a' meg - gyógyulásnak lásd a' mi az embernek észmeretirül irtt Traktánknak második vá - gásának egész ötödik részében .

*Mi által
gyengi-
tesék a'
termé-
szet dög-
halálnak
ellene
álló ereje.*

§. 9. A' dög - halál előtt közönségesen nagy iedtség és rettegés szokott járn , melly gyakorta egész országot bé - tölt , ha mindjárt még valóban femmi dög - halál sintsen - is : és ez által külömböz egyéb nyavalyáktól ; mint hogy azoknál ,

*A dög
halállal
felette
való féle-
lem és
rettegés
jár.*

az

az Istennek titkos hatalmából olly nagy fé-
lelem és kétségben efés szokta élni az em-
beri természet, melly ha az emberre
szálland azután azonnal meg-tetfzik, ugy
hogy ez immár annál el-vegezett dolog,
hogy abban neki meg kell halnia. Melly
bellő meg rettenés és kétségben efés a'
nyavalyának veszedelmes voltát igen ne-
veli, és mellyet nem egyéb, hanem maga
az természetnek Ura és formálója veheti-
el az embernek szívérol, ki - is hasonló
országos inségeket mint igaz és meg ér-
demlett itéletet a' meg-sokasodott bü-
nökért, az emberi nemzetre, mint az ő
halálos-nyilait, borsát.

§. 10. A többirül ez olly betegség, ^{Nem tsak}
melly az időnek, nemnek, és természet ^{a-fzegé-}
béli állapotnak minden külömbfége nél- ^{nyeknek}
kül mindenekre terjedhet, és jollehet ^{betegsé-}
fzegények, kik szükséges alkalmatoságban ^{gek.}
való fogyatkozásból magokat ugy a' mint
kellene nem igazgathatják, abban leg-töb-
bet szenvednek, attul a' gazdagok sem
menttek: azért ez a' betegség mind két
rendbéli embereknek nem kevésfé vesze-
delmes: a mint a többi között Qverceta-
nus az ő dög halálról irtt Traktájának
negyedik részében sok példákat elő-hoz
Fő és nevezetes szemelyekről, kiket a dög
halál meg emésztt. Kiváltképen emletri
az Antoninus Tsáfzárt, Alfonsust XI. Spa-
niol ország királyat, Michael Mauricen-
nast

naft Velentzei Hertz eget, Constantinus Tsáfzart és annak hitves társát, Ziska Jánosf. f. a. t. Ez után elő-hoz sok tudós Filofofusokat és Törvény Tudókat, 's egyebeket kik mindnyájon nem tsak a döghalálban estek, hanem abban meg-is haltak. Ezt megmutatják a' mái tapasztaltt Magyar országi próbák és hérek-is.

§. II. Idökrül idökre illy értelemben voltak az emberek, hogy a' természetbéli okok nagyobb Istenni hatalommal támogattnak, mellyet magok a' pogányok - is meg-ésmérték, ugy hogy immar Hippocrates azt merte mondani, hogy Θεϊοντι, ez Istenni hatalomból való, és hogy a' mi értelmünket felül halladja, az ember megésmérheti: és ha mindjárt némelylek ezt Hippocrates tudatlanságának tulajdonítának - is, hogy talán ö a' természet béli okokat jól nem vizsgálhatta, azért kényszeritetett azt titkos dolognak állítani; mindazonáltal mi azt tartjuk, hogy ez nagy és mély értelemben jelye legyen, hogy ez a' firfiu a' pogányfágban a' külsö és természet fzerint való okokat ugy által látta, hogy egyfzer 's mind a' mennyei hatalmat és kezet, ki illyetén okkal, mint egy fegyverrel élni szokott, a' mellet meg-ésmérte: mert nem nevezi tsak titoknak, hanem nagy megkülömböztetéssel Isteni dológnak Θεϊοντι, melly bizonyára tudatlanságbul nem szármozhatik,

Melley-

Mellyre nézve ö fok kereztén orvosokat meg szégyenit, kik, jollehet a' Szent irás világosan bizonítja, hogy a döghalál Jstennek kiváltképen való büntetése legyen, még sem érik fel az ö értelmekkel, az Jstennek titkos hatalmát, hanem egészen és egyedül a' külfő és természet szerint való okok körül maradnak, innét - is a dolgot nem kevesfé tekerik fatsarják, és arról magok között vetekednek, mivel abban olyanokra akadnak, mellyek az ö állításikkal és magyarázásokkal bé - nem födethetnek, söt inkább az azokat fellül mulja. Kiváltképen pedig meg-tetszik itten a' Fölségesnek karja abban a' nagy félelemben és rettegésben, melly illy betegségek körül egész népeket el-foglal, és a' melly közönfegesen azok elöt jár, és az Jsten öldöklő angyalának mint egy utat készít.

§. 12. A' jelek, mellyek a' körül találkoznak, próbált Autorok meg irások szerint e' következendök; a' fel-borzadás, hévfég, minden ragokban lévő lankadttfág, felettebb való bádjadás, szívnek fájdalma, tüzes veres szemek, nagy fej-fájás, nyughatatlanfág, hátnak szaggatáfa, nehéz, és hamarfágos lélekezés, az ábrázat szünnének hirtelen való elvesztése, erös hanyás, vagy felettebb való has-folyás, melly vagy vernélkül, vagy vérrel, avagy némelly geleztáknak ki-vetésekkel szokott lenni; továbbba a' fej refzketés, szaj ki-fzáradás, fel-

A' döghalál körül való Symptomák és jelek.

dagadt rezkető és ki fakadozott nyelv, álomtalanfág, vagy ellenbe izünten és természet ellen való álom. Ezekre érkeznek a' daganatok, mellyek tüzes keléseknek, pokol-varroknak és gugáknak neveztetnek; nem különben fok fekélyek az egész testen, és ez kiváltléppen az ollyaten dög halálnál szokott lenni, melly egynéhány napig tart; de fokak szörtelen, minek előtte illyetén jelek nálok meg-tetfszenek, meg hálnak: melly körül az emberi fehérség igen keveset vihet végben

*Jelei a
most uralkodó
dög halálnak*

§. 13. Ezzekkel a' meg irtt jelekkel igen meg egyez a mostani különbb - különbb-helyeken uralkodó dög halál, és a' mint ollyan helyekről bizonyos hírek hozzák, hasonlóképpen fellyebb nevezett jelekkel, gugákkal és fekélyekkel ered.

Minden jelek nem találkoznak egy-nél.

§. 14. Azonban tudva légyen, hogy a' fellyebb említett jelek mindnyájan mindeneknél nem találtottnak, hanem csak némelleyek, mellyek az ember maga viseléséhez, természetbéli állapotjához, és az orvosfágokkal való éléshez kiváltképpen alkalmaztatják magokat. Mert én elhittem magammal, hogy azok többire nem ugy szükségképen maga a' nyavalyátul, mint tulajdonképen gyakran a' betegnek rosz és renderien maga viselésétől okoztatnak, melly által az idein korán-való ki-verése a' testben lévő megve-

*Sokak szerez-
tetnek és indi-
tarnak.*

vezett materiának meg akadályoztatik, melly azután, midön a' belső részeket kezdi rontani, veszedelmesfebb nyavalyákat szerez; főt az igen erős vagy, más hafzontalan orvosfágokkal való élesnek okaért is, mellyet itten bővebben meg mutatni hofzu volna. Mindazon által erről alább bővebb oktatás fog következni, jóllehet e' dolog tulajdonképpen meg iratott a' fellyebb allegáltt Traktának második vágásának hetedik részében, a' negyvenkettődik paragrafustul fogva mind végig.

§. 15. A dög halál ellen való maga ör- *Minémik*
zés kiváltképpen illy fundamentomon áll *funda-*
hogy a' természetben levő ellent állás, vagy *menta-*
a' testet minden esetek és veszedelmek *legyen a'*
ellen oltalmazó erő, mellyről fellyebb szó- *dög ha-*
lottunk, öregbiresték; és minden olly- *láltul*
tén dolgok, mellyek az illy operációkat *ga ör-*
nehézzé tefzik és akadályozzák, rész szerint *zésnek.*
ojatattassanak, rész szerint pedig félre tértetésenek.

§. 16. Ez lévén annak fundamentoma, *Hol irat-*
mellyet kiváltképpen szükség itten tudni, *atik és*
arrul bővebb és bizonyosabb értésnek *magya-*
okaért olvashatni a' fellyebb említett az *ráztatik*
Embernek ésméretéről annak testére, és *meg e'*
természetbeli életére nézve, szólló Trak- *funda-*
tának első vágásának 12dik, 13dik, 14dik, *menta-*
15dik, és 16dik, és a' második vágásnak 3dik *mentom.*
részeit.

§. 17. Anakokáért mindeneknek - e-
löt-

*Kivált-
képpen
való
része a'
maga
örzésnek
az Isten-
nel való
meg en-
gesztel-
tetés.*

lötte szükséges, hogy az ember az élő Istennek (ki valámit mindeneket az ő hatalmas igéjével hordoz, így a mi természetünket - is meg tartja) szívét meg engeszteltesse és békeltesse, 's ahoz igaz penitencia tartással térjen, mint kinek kegyelméből és támogatásából vagy on, hogy még élünk.

Próba.

*Mikor leg
jobb az.*

§. 18. Ez pedig itten kiváltképpen szükséges, és kiki annál inkább tartozik azzal, mivel az egész kereszténység meg valja és esmér, hogy a' döghalál a' bünöknek folyos büntetése légyen, a' mint ugyan a Szentírás bizonyfágából - is valóságosan annak tartatik. Söt még jobb és hathatósbb, ha az ember annak előtte, mint sem hasonló tsapások hozzá közelgetnek, nem szolgai félelemből (melly könnyen tettetésre válik, és így Istennek nagyobb ítéletit vonnja magára) hanem inkább Istenhez való szabad 's fiui szeretetből szívét a' meg-vesztet és holt tselekedetek-től ki-üresíti, és magát minden belső tisztátalanfágtól meg tisztítja, hogy jó idein azok között találtaffék, kik Isten paratfolatjából Ezekiel XI. homlokokon meg jegyeztettek, hogy a' jelen való tsapásban nekik meg-kegyelmeztesfék.

A' tisztaság jóvá-sóltatik.

§. 19. Ehez a' külső tisztaság annál hasznosabban függeszterhetik, és szükséges hogy a' házokban és szobákban minde- nek tisztán tartassanak, és azokban femmi

ru-

rut-illat és poshattság ne szenvedteffék, mivel a' levegő-égben való tisztátalanfágot könnyen oda vonnja, és az által tápláltatik: holott arra nézve az ollyatén időben szokott puskaporból, vagy más speciefekből, fenyőbül, gyántábül, temjénbül, mirhábül, kámforbül csináltt füstök, és a' kéménybena' tűz mindenkor büzöleghet.

§. 20. E' mellet szükség hogy az ember vig szivvel légyen, és a' felelemnek, sem rettegésnek helyt ne adjon, mivel ez maga nagy veszedelmet szerezhet. Ez ugyan magától következik, és mint - egy bizonyos haszon, a' föllyebb meg mutatott készülétebül származik: a' mint - is illy készüléte tulajdon - s - egy fundamentoma az maga Jstenre való bizásnak és az elmének nyugodalmánának, melly illy időben csak nem mindenektül igen szükségesnek állítatik, kiknek pedig ollyaténoknak kell lenniük, hogy a' nyomorúságnak idein - is próbájokat le tehesfék, mert minden maga erejébül szerzett nyugodalom, és az emberi okoskodásbül és Filozofiábül származott vidámság csak addig szokott tartani, mig a veszedelem távol vagyon, de az el-hatalmazott és jelen való infégben, midön leg jobban kellene, igen elégtelen, és így mint egy vakmerő bátorság, vagy a' veszedelemnek ártalmas meg vetése, hamisnak találtatik lenni.

§. 21. Az ételben és italban való mér-

C

ékle-

*A mérték-
letes-
ségnek
haszná.* tékletesfég által - is fokot eltávoztathat az ember. Mert valamint másképen a' mértékletlenség fok egyébb beregfégeknek táplálója, így az annál inkább a' döghalálnak dajkájának neveztettetthetik: mert a' mértékletlenség által a' testben fok undokfág nemzettetik, és bőfezes kellerlen nedvesfégek, mellyek az egéffégnek megtartására, és a' testnek minden megvesztésének el távoztatására szolgáló természet szerint való operatiókat, vagy motus vitales fokféleképpen haborgatják és akadályozzák, holott az illetén természet operatiói leg főbb fundamentoma a döghalál ellen való maga örizésnek.

*Kiknek
hasznos
purgatio-
val élni?* §. 22. Azoknak, kik fok tisztátalansággal tellyesek, igen hasznos, hogy ha valami gyenge purgációval élnek, mellyben a' Rhabarbara, vagy ama-közönféges házi orvosfág, mellyet Colutea névü falevelét (folia Sennæ) aszaltt szilvával meg főzvéen szoktak készíteni, vagy - is Polychrest névü pillulák jó szolgálatot tesznek, és a vélek való élés néha néha gyakoroltathatik, mint mellyek ebben az állapotban igen hasznosak, mivel az ő balsamomos erejekkel a' megvesztésnek és rohadásnak ellene állanak, és minden complexiókhoz alkalmasfok, és semmi felháborító erőfféggel nem birnak. De még nagyobb haszonra szolgál illetén állapotokban s- ugyan azon-végre a' *Miltz-essen-
tiá-*

riával való élés, melly a' testet és az abban-
lévő nedvességet igen alkalmasan, tiszt-
ítja, és minden házföntalan és felette igen
bővelkedő matériát ki-hord.

§. 23. A' kik fok vérrrel bírnak, azok *Vagy e-
egésségek őrzésének okáért az érvágással is ret vá-
élhetnek; mivel a' mindennapi tapasztal-
lásból ki-tetszik, hogy az ollyatén szemel-
lyekre nem tñak hamarébb el-ragad vala-
mi betegség, hanem midőn immár azt
meg-nyerték - is fokkal súlyosabb és nehéz-
zebb állapotban szoktak lenni.* *gatti.*

§. 24. Minden természet, szerint va-
ló ki-folyások szükség hogy jó rendben *Minden
természet
szerint
való ki-
folyások-
nak jó
rendben
kell tar-
tatniok.*
tartassanak, úgy mint a' szükséges izzadás,
vizellet, a' vér, vagy is hæmorrhoidis erek
(hæmorrhoidum fluxus) folyása, kiknél
ezek szoktak lenni, és a' havi - vérfolyás
az Afzonyi rendnél, 's több ezekhez ha-
sonlók, és mihelyest ezek közül valamel-
likben valami akadályt érez az ember; azon-
nal kell orvosolni és ismét rendben hozni.

§. 25. A ki magát valami rendtartás *Nem kü-
lönben
minden
rend ki-
vül való
ki-folyá-
soknak.*
kívül való ki-folyásokra szoktatta, az izza-
dásban, fontanellákban, köpölyöztetésben,
ér-vágásban s. a. t. azt, vagy előbbeni ál-
lapotjában meg tartsa, vagy ezeket a' do-
lognak mivóltához képest szokott ideiben
gyakorolja.

§. 26. Minden felettebb - valóság-
tul a' *Minden
feltebb
valóság-
tul a' test-
nek.*
testnek indulási körül, minden fel - gyu-
ladástul, és mindenektül, a' mellyek az
embert

*es elmé-
nek indu-
lariban
óija ma-
gat az
ember.*

embert fárasztják, és erőtlennik óija magát az ember, és mivel ezek kiváltképpen az elmének felgerjedése, harag, busulás, és szomorúság által lesznek, szükség-azóktul az ember őrizze magát. Ellenben a' mint fellyebb említett, mértékletes vig kedv és meg elégedtség, vagy öröm, nem különben a' testnek mértékletes meg indulása igen hasznos és egészséges.

*Aborral
való mér-
téletes
élés
hasznos.*

§. 27. E' végre adta Isten egyébbs-
ti jók között az embernek kiváltképpen a'
bort, melly egy igen alkalmas orvosság,
mellyel az ember ilyenkor mértékletesen
élhet, mivel az nemcsak az embernek szívét
meg vidámitja; hanem a vizeletet is,
és a testnek izzadáfat -előbb mozdítja, és
mint egy virtute alexipharmaca, vagy a'
méregnek ellent álló erővel bír. Mellyre
nézve regvel minek -előtte az ember ki-
mégyen egy pohár jó, de nem igen erős
bort ihatik, előbb pedig egy falat iros
vajjas kenyeret magához vegyen. De azok
ittén szánakodásra méltók, kik ordinarie
a' bort böven ifzák, és természeteket el-
annyira reá szoktatják, hogy az nékiek
mint egy mindennapi szokott itallyokká
válnak: mert ezek a' borban lévő orvosság-
nak erejét ollyankor igen kiveset érez-
hetik.

*a' mint
a' Kávé-is*

§. 28. Egyfzer 's mind azok -is jól tfe-
lekefznek, kik regvel Kávé itallal élnek,
mivel az gyenge izzadást szerez, a' vizeletet

letet előbb mozdítja, és a' testet az ő tisztátalanfágátul alkalmasint megtisztítja.

§. 29. Heves természetűek, és kik fok ^{kinek} vérrel bírnak, 's egyebek - is savanyó viz- ^{használ} zel és a' megtisztultt fálétrommal ilyen- ^{a gyenge} kor gyakorta élhetnek, úgy a' tzitromnak ^{savanyó} favanyó levét nádmézzel temperálván, ^{viz?} mellyel az étkeket - is, vagy holott a' nem vólna, bor etzettel készéteflék. A' fálétromot az italban tehetik, vagy el-kiszített rák fzemmel egyeránt kevervén egy-tel-lyes kés hegyével bévehetik.

§. 30. Ez nekik, ha a' mellet egy ^{a' diata} italborral élnek, egézfégek örzifére elég- ^{röbber} féges, és az egyéb orvoffágoknak, mellyek ^{használ} a' vegre nagy bővfeeggel ajánlottatnak, ^{a' maga} femmi nagyobb hasznokat nem érzik, sőt ^{örzés kö-} inkább az orvoffágokkal gyakran való éléf- ^{ül, mine} fel magoknak ártanak, mivel a' maga ör- ^{az orvos-} zés körül többet vífzen végben a jó diata, ^{ságok.} mint a fok orvoffágok.

§. 31. A fzegények, kiknek kevés va- ^{a' fze-} gyon birtokokba, sőt egyebek - is, kik- ^{gények-} nek tetfzik. kiváltképpen ha egy ital jó borok ^{nek radix} nintfen, Radicis Pimpinellæ albæ, vagy ^{Pimpi-} a' mi nyelvünkön Baba - ire funek porra ^{nellæ al-} törtt gyökerével élhetnek, és abbul reggel ^{ba aján-} egy tellyes kés hegyit tehénhus levesben, ^{lottatik.} vagy cum Robfambucci, öfzve egyelitve bé-vehetnek, és néha reggel arra egy ke-vefê izzadhatnak - is.

§. 32. Ennek nagyobb hasznát fogják

*Annak
haszna
mi le-
gyen.*

*Salé-
trommal
egyeli-
reitet-
berik.*

*Mint kel-
lessék e'
gyökér-
ből an-
nak esen-
tiáját le-
vonni és
azzal
élni ?*

tapasztalni, mint amaz e' végre közönsé-
gesen ajánlottatott fenyő - olajnak, kénkö-
balfamomnak, büdöskénefő - virágnak és
egyébb orvosfagoknak: mért ez a' gyökér
bir ugyan virtute balsamica és alexiphar-
maca és hasonlóképen izadáft okoz; min-
dazon - által a' körül legmértékletefsebb, és
ugyan azért radici Angelicæ, Zedoariæ, és
egyébb gyökereknek, eleikben tételnek.
Azonban nem - is árt azt egy kevés salé-
trommal egyelíteni, melly kiváltképpen
Cholericus v. fok épe sárral bővelkedő,
és heves embereknek jovallattatik,
ellenben nedves természetűek, és a' kik-
ben fok nyál és nedvesség vagyon, azok
azzal magánosan élhetnek.

§. 33. A' kinek ez alá valónak tetszik,
az ebbül a' gyökérből el - készített erős ga-
bona vagy eget bor spiritussal, melly a'
port meg gyújtja Bezoár pornak erejével
bíró essentiát le - vonhat, vagy azt a' Pati-
kában készíttetthet, és abbul reggel 30.
tseppet bévehet. Hasonlóképpen a' szá-
raz (scordio) ezer jó füből le vonhatni az
essentiát, és azt cum essentia pimpinellæ,
egy eránt egyelithetni, és így az ember
egy erős méreg ellen való essentiához jut.
Es jóllehet könnyen más speciefeket - is,
ugy mint radicem Contrajervæ, mellyet
porrá törve a' Rivierus recommendál, és
hathatóságára nevezte a' Bezoar pornak
eleiben téfzen, radicem Angelicam, Ze-
doa-

doariam, corticem Criti's a' többit ahoz vehetni, mind azon által az erő ezekben sem nagyobb, mint in radice pimpinelæ és herba scordii, taláztatik. Innét haszontalan dolog volna, és gyakorta történik, hogy midön az ember olly fok fele-dolgokat egyben zürzavar, azok közül egyik sem mutathatja meg tulajdon erejét. Ide tartozik az - is, hogy ezt a'gyökeret mindenüt igen óltsó árron kaphatni. Ez az Effentia a' forró természetüeknél vitrioliom Spiritusnak nyoltzad részével, öfzve egyelitetthetik.

§. 34. Némellyek azt is tanátfolják, *Hogy ha* hogy midön az ember ki-megy, *abbul egy kimegy* keveset szájába vegyen, ennek felette *az ember,* ajánlják az egész mürhát, vagy Citrom he- *mit ve-* jár, azt vélvén, hogy a' megveszter mate- *gyen* ria könnyen a' szájban a' nyálban öfzve *szájá-* gyül, így pedig attul meg öriztetnék. *ban, és* *mit szá-* mint - is fokak, kik olly helyeken vagy *goljon?* házokban laknak, hol a' döghalál uralkodik, vagy olyanokkal társalkodnak, kikre immár el-ragadott, fok rut büzt éreznek, melly nekik, rész fzerint félelmet, irtózást, iedséget, és mindenféle gondolatokat, hogy azokrul reájok el-ragad, indit, mellynek el-távoztatására szolgál, ha az ember erős illatu balsamommal él, és azal minden rut büzt magátul el-üz.

§. 35. Minek utánna némellyek tü-lünk tudakozódtak, vallyon élhet e' az ember

*vallyon
él herni
' essentia
dulci
az egész
ség meg
tartásá-
nak oka-
ért?*

ber *essentia dulci* mint egy *præservativum*-mal illyetén állapotban; kiknek hogy tudokra lenne, itten hozzá adni akartuk, hogy tudni-illik azok, kik mind eddig e' végre abbul reggel 8. vagy 10. tfeppet egy kevés borbán bé-vettek, azzal nem t'fak, igen jól éltek, hanem annak nagy hasznát-is tapasztalták, mivel az nem t'fak gyengén izzasztó erővel bír, és a' méregnek hasonlóképpen ellent-áll, hanem még egyéb orvosságokat-is ebben fellül-hallad, hogy az egyszerű 's mind egy az illy egészeg örzéshez leg-fzükfégesebb tulajdonága, és ereje által a' természetet-is meg-nyugotja és erőfíti.

*Mi végre
kell tulaj-
donképen
ez pra-
servati-
viummá
élni?*

S. 36. A' többirül tudni-való, hogy az egészeg meg-tartása vagy örzése, a' mint immár emlitetett, nem áll egyedül az orvosságokkal való élésen. Mert héában-való dolog a' döghalálos méreghez orvossággal fogni, hogy ha valóságosan még a' testben nintsen. Azért meg elégedhetik azzal az ember, ha a' természet azon operatiókban való szüntelen való elő-menések által, a' testnek jóvára tselekszük, és mellyek által azt a' félelmes meg-rontásoktól oltalmazza és jó színben 's erőben meg-tartja, ellenben az akadályokat, mellyek, illyetén operatiókat háborgatják és valami egyéb ártalmas az embert érné, vigyázva elfordítja, melly a' fellyebb tett oktatás és orvosságok által jstennek áldása

áldása alatt elegendőképen végben-vitet-
tethetik.

§. 37. Mindazon által e' dolgot nem kell el-annyira ki-terjeszteti és gondol-
ni, mint ha az a' ki illyetenekre vigyáz és ma-
gát ezek szerint vífeli, éppenségesen min-
den veszedelemtül mentt légyen; mert
tsupa emberi mesterféggel és okoskodással
lehetetlen az Jstennek sulyos kezét el-tá-
voztatni: az alatt ha az ember egyébbként
Jsten áldásának el-vételére magát alkalmatlanná nem teszi, annak nem tsak ebben
bőséges hasznát fogja-tapasztalni, sokak a'
nyavalyátul meg-oltalmaztatván; hanem
abban-is, hogy ha mindjárt Jsten akarata-
jából némellyek abban esfendenek-is, min-
dazon által előbb reménihetnek attul-meg-
szabadulni, mint ha hasonló készülettel és
diatával előbb nem éltek volna.

*Mit vi-
het vég-
ben az-
zal az
ember?*

§. 38. A' mi a' dögleletes betegségnek
gyógyítást illeti, azt előre kell tudni, hogy
az illy betegség, a' mint elégképen tudva
vagyon, felette veszedelmes és halálos lé-
gyen: azonközben pedig semmiképen nem
következik, hogy mind azoknak, kiket
az ér, szükfég szerint abban meg kellene
halniok: sőt inkább a' mindennapi pél-
dák mutatják, hogy sokak magoktul min-
den orvosság nélkül attul ismét meg me-
nekedtek. Hihető-is, hogy még többen
meg-gyógyulnának, ha magok illetlen vi-
selések által az önnön testekben lévő dö-
g-

*A' dögle-
letes be-
tegségek-
nek gyó-
gyítáfok.*

leletes méreg ellen-való természetbeli operációkat meg nem akadályoztatnák, vagy-is hafzontalan házi orvosságokkal a' belső nyughatatlanfágot nem nevelnek.

*Abban
való ha-
szonta-
lan regi-
men.*

*Mi árt-
son?*

§. 39. A' maga viselés vagy igazgatás közönfegesen abban szokott állani, hogy, midön a' betegségnek súlyosságát és az azal járó fájdalmat és szívnek gyötrelmét érzik, nyughatatlankodnak, magokat az ágyban ide-'s tová hányják vetik, és így a' veritéknek szükséges ki-verését ez által akadályozzák, főt másként-is a' természetnek munkálkodását meg-gátolják és háborgatják: mert mivel a' nélkül-is a' természet fel háborodásban, és belső rettenésben vágyon, és innét az ő operációiban rendetlen és tehetetlennek találtatik, az illy külfő nyughatatlanfággal, illetlen hányás vetéssel annál könnyebben meg akadályoztatik az ő belső motusában és operációiban, mellyben minden emberi segétfég áll. Mellyre az-után mindenféle rosz és veszedelmes esetek, mint jelei és hafznai illy okozott és öregbitetett rendtelenségnek, következnek, ugy mint erős hányás, torok fájás, a' belső részekben való égés, dühösködések, s. a. t. mert a' meg veszet materiát a' testnek tündesfégeben és nyugodalmában való fogyatkozás miatt elég idein ki-nem izzadharta.

§. 40. Vagy pedig meg eszik, hogy a' ^{az igen} betegek fok fedezőkkel bé-fedeztetnek, és ^{heves re-} a' nagy hévfég 's minden nedveségeknak ^{gimen} fel-háborítások és indítások által nagy iz- ^{ártalmas} zadásban tétettetnek: melly mivel a be-
tegnék erejét igen gyengíti, nem tsak fo-
káiig ki-nem tartattathatik, hanem a' ter-
mészetnek erősségét-is el-annyira meg-
rontja, hogy azután tehetetlen léfzen a'
nyavalyának elégekpen ellent-állani; nem
szolván amaz nyomorúságokrul, a' mint
a' nyavalyának öregbedése, nagy forró-
ság, gyulladások, erős vér-folyás, és egyéb
folyóságok, mellyek efféle illetlen maga-
viselés vagy bírodalom által szerzettet-
hetnek.

§. 41. Az orvosfágoknak-is, mellyek ^{A mint} itten közönségesen szoktak praktikáltatni, ^{az igen} nintsen mindenkor olly tulajdonfágok, ^{erős or-} hogy azokat az ember a' betegségnek mi- ^{vosfágok} voltához alkalmaztattaknak ésmerné len- ^{is} ni. Az igen erős orvosfágok ártalmasak,
ugy mint a' kamfor; kénkö, és a' Mirhá-
bul keferü Aloébül, Sáfránbul, Angyé-
lika vagy Tzitvar heves gyökeribül, s. a. t.
mellyeket ugyan éppenégesen meg nem
vethetni, mindazon által igen okosan kell
vétek élni.

§. 42. Nem külömben Opiata, vagy
a' mák levével elegyitet álom hozó ital-is
félö, mivel az a' betegségnek szerző okát
el nem üzi, az ember pedig a' természet
ellen

Az álomhozó ital félő. ellen - való álomhozó a' nélkül - is igen hajlandó. Innét gyakorta ha szinte kifizn mértékkel vesznek - is abbul, illy álomban eshetnek, és ha mindjárt az nem mindenkor történék is, még - is félő, hogy az élet erekek mozgását valamely lankadás és rendetlenség ne érje. mellyből szükségképen más több károk következnek. Es mint hogy Sydenhám meg mutatja, hogy ezt más veszedelmes hideglelésekben tapasztalta, hogy azzal soha kár nélkül nem élt az ember; ezt annál - is inkább a' jelen való betegségre applicálhatja. Azért mind circa Diacordium Fracastorii, 's mind Theriacum Coelestem és egyéb opiata vagy álomhozó italok körül nagy okosságal kell élni.

volatilia és Spiritus urinosi mint találtaknak lenni

§. 43. Salia volatilia, fal volatile viperarum, fal volatile succini, spiritus cornu cerui, liquor cornu succinatus, és több hasonló Spiritus urinosi, az ő hatóságokra nézve ollyaknak találtaknak, hogy a könnyű és természet szerint való szűkfeges izzadást felette akadályozzák.

Mit kellessék a' drágakövekkel terra Bolari, és sifillata való-élés-

§. 44. A' drága kövekrül, smaragdruól, gyöngyökrül, Bezoar köröl, tudva vagy, hogy a' mint közönségesen szoktak készíteni, semmi kiváltképen való hathatósággrul valami bizonyost nem mutattak, melly mindenkor tapasztalás által elégképen meg erősíthetnének, a' mint terra Bolares és sifillata is, heában - valók és

és semmi illyetént nem mutatnak, melly-ről *tani.*
 büil az ember nagyobb reménféget *tani.*
 merithetne: ellenben mint hogy egy ke-
 véffé tovább tartanak, nagyobb vigyázás
 nélkül szükölködnek, hogy a' szükféges
 izzadáfok azok által valami módon ne há-
 borgattassanak.

§. 45. A bótokban lévő orvosságok *A simplex*
 között a' mixtura simplex mint egy leg *mixtura*
 hasznossáiban recommendáltathatik, mint *recom-*
 kinék el készítéséhez ugyan a' fellyebb em- *mendál-*
 létezt szerek vétettettek, és ugyan azok, *ratik.*
 mellyeknek a' praktikusok leg több erőffé-
 get-tulajdonítanak, mindazon által a'
 hozzá adott vitrioliom és Bor-künek Spi-
 ritusával, (Spiritus Vitrioli et Tartari) melly
 igen nedves, felettebb meg-elegyitetik, és
 temperáltatik; de még alkalmatosabb len-
 ne, ha egy kevés kamfor hozzá-téttet-
 nék. E' mixturából minden 8. vagy 12.
 óra mulva 40. cseppet bé-veherni.

§. 46. E' mellett tfinálhat magának az *es egy pör*
 ember port el-készitetett rák szembül, præ-
 paratis Conchis (vagy ha jobbnak tétzik,) *es egy pör*
 el-készitetett szarvas szarubul és meg tisz-
 tultt saletrombul, mindenikbül egyeránt,
 és abbul minden három óra alatt egy kés
 hegyünit bé-vehet. Vagy tsupa præpara-
 ras Conchas vehet, mellyek leg öltfób-
 bak, és bor etzeret, vagy ha k phatni,
 tzitrom levet töltsen reá, és hameg szünik
 forrani, akkor vegye-bé.

§. 47.

*Pulvere
vitalibá-
rosfagos
és hasz-
nos élés-
ről.*

§. 47. A' mi orvosfaginkbul, kikerül a felyebb allegáltt : Az embernek ésmé-
tirül, kiváltképen a' mi illeti annak testét,
éstermészet szerint való életit, irtt Trak-
tában, emlékezetet vagyon, pulverem vi-
talem bizvált orvosoláful recommendál-
hatjuk, mint mellyel való élés körül sem-
mi ollyatén ártalomtul, mint a' közönsé-
ges orvosfagoktul felyebb emlitetett,
nem kell tartani: nóha ez kiváltképen való
hathatósággal amattul különböz. Mert
el-annyira erősíti és nyughatja a' termé-
szetet, hogy ha mindjárt a' betegek igen
nehezen vagynak is, még-is ez után egy-
kevésbé nyugodnak, és alufznak, jóllehet
ebben semmi opiata és más álomhozó or-
vosfag nem találatik. E' mellel a' veri-
téket a' hévfégnek minden fel-gerjesztése
vagy öregbitése nélkül, egy gyenge és el-
tűrhető de még-is hatható módon előbb
mozditja, és mivel a' szívnek szorosságát
és fájdalmát is el üzi, abban mint egy
hasznos Alexipharmacón magát ki-mu-
tatja. Ha féltő és veszedelmes has-folyá-
sok ahhoz érkeznek, ott is nem kevés hasz-
nát mutatja, midőn azt nem tsupán kemé-
nyíti, melly ártalmas volna, hanem ugy
annyira temperálja, hogy a' természet
meg nem akadályoztatik, a' testben lévő
tsfunyaságoknak ki tisztításokra, mellyre
azután magoktul ismét meg szűnnek. A'
többirül ez ugy-annyira alkalmaztatott
min-

minden symptomák és esetekhez, hogy ha mindjárt azok változnak, vagy elmergesednek, és röfzabbulnak - is, nem szükség más orvosságokkal - azok ellen élni, hanem csak azt annál gyakrabban reiterálni.

§. 48. Mennél súlyosabb és veszedelmesebb a' betegség, annál gyakrabban vizsgálta hozatathatik az e' porral való élés, és így a' döghalálban az első tizenkét óra alatt minden második órában, ez után minden negyedikben, és ha a' betegség száll és könnyebedik minden hat, vagy nyoltz, vagy tizenkét órában élnek azzal, és ugyan egy féle italban, melly a' betegnek igen alkalmasofan esik.

§. 49. A' fellyebb említett puluerem vitalem a' mi Bezoar porunkkal - is elegíthetni, és egyszer ezzel, másszor amazal élhetni, úgy hogy azt egyszer magát, az után mászor a' Bezoar porral elegítve adja - bé.

§. 50. Mirül kelleffék gondot viselni az essentia dulcis élése körül, a' hozzá töltött observatiokból és annak jeles hatástól ágirul való elő - beszéllésekbul elégképen meg láthatni; az alatt pedig alább - is a' patétfokrol szólván, arrul bővebb föléfzen.

§. 51. A' többirül az orvosolásnak e' gész fundamentoma abban áll, hogy a' dögletes méreg, melly a' testben támadt,

*söbber
teszen a
ki-verés.* dott; vagy abban bé-ütöt, ismét ki-
vettek. Azért nem szükség az ember-
nek annak meg jobbitása körül sokáig mu-
latni, hanem inkább mindjárt annak ki-
veréséről gondolkodni, rész szerint azért,
mivel amaz fokkal nehezebb, rész szerint
mivel azok, kik abbul meg gyógyúlnak,
meg bizonyítják, hogy bizonyos izzadá-
sok után könnyebüléseket tapasztaltak.

*Mikor
kell ezek-
nek len-
niek?* §. 52. Tehát hogy az izzadás és a meg-
vesztet materiának ki-verése annál kön-
nyebben végben mennyen, mindjárt elein-
ten minden hallogatás nélkül hozzá kell
fogni, minek előtte illy méreg időt nyer
magát el annyira a' nedveffégek közé ke-
verni, és azokkal meg egyesülni, hogy
azután azoktól vagy éppen nem, vagy
igen nehezen választathassék-el.

*Minémia
ki-verések
leg-job-
bak?* §. 53. Valamint pedig a' dögleletes
materiát, mint valami vékony és általha-
rót, és tsak mint egy gyenge lehelletet
meg gondolhatni: az ember tséllýához
nem jutna, ha azt olly excretiók által
akarná ki tizni, mellyek tsupán tsak a' va-
stag materiákhoz alkalmazofok. Azért az
ér-vágás (hanem ha vérrel bővelkedőknél
az első hat órában esnék) hányás, purgá-
lás, itten egészlen haszontalanul appli-
cáltattnak, és az által az orvosláshoz fok
alkalmas idő el-vesztetik, egyéb illet-
len dolgokrul, mellyek abbul szármoznak,
mostan nem szólván; hanem ha azok az
or-

orvosságok, mellyek illy ki-verésnek előbb-mozdításának okáert applicatnának, egyfzer 's mind illy kiváltképen való hatatósággal birnának, hogy a' materiát, ugy annyira meg óltanak és vastagítanak, hogy az rész szerint a' belső részeken semmi kárt nem tehetne, rész szerint az által el-választathatnék és ki-veretethetnék, a' mint ekképpen látszik operálni az a' Traktátskában említett *Miltz-essentia*.

§. 54. Ezen kívül, hogy ha efféle orvosságokat nem kaphatna az ember, a' meg veszet materiának minémü vólta, a' mint fellyebb meg iránk, meg - mutatja, hogy annak ki-verése legkönnyebben és legjobban végben mégyen az izzadás által: mind azon által nem értünk itten olly erőszakos és felettébb való izzadást, midön a' veritek az emberül nagy böföggel és tseppenki lefoly; hanem mivel a' testben lévő malignitás igen vékony és gözhöz hasonló materia, izükség hogy az ember ugy viselje magát, hogy szüntelen gözölögjön és lassatskán izzadjon, és egyenlőgyenge nedvesfében magát tartsa, melly izzadásnak neme olly mértékletes meleget kíván, melly a' természetet meg nem háborítja. Efféle izzadás fokkal jobb és hathatósbb, mivel a' betegnek meg fárasztása és lankadtága nélkül esik, és innét az fokkal tovább abban maradhat és az izzadás által a' mérges materiát ki szolgáltathatja.

Mint s-hogy kell az izzadásnak lenni?

D

§. 55.

*Az orvos-
lásban a'
Miltz-
essentiá-
ról nem
kell else-
lejskezni*

§. 55. Minekutánna pedig a Traktáts-
kának elő járó beszédében elő számlálta-
tott, miképen a *Miltz. essentiával* való élés,
(*Essentia antihypochondriaca*) a dög hálálban
háfnosnak találtatott légyen, azt semmi-
képen feledékenységben nem kell hagyni,
hanem ha egyebként semmi akadált nem
érez az ember, melly miátt-azt nem lehet-
ne praktikálni, azzal mindeneknek előtte
éljen, a' mint-is mi e' végre, mint és mi
módon éljen véle az ember, az elő járó
beszédben meg mutattuk és fel-jegyeztük.

*Mikor
kell kez-
deni az
orvosfá-
gal való
élést.*

§. 56. Hogy ha tehát valakire a' dög-
hálálnak ideiben némü némü fel borzadás
hévféggel vagy a' nélkül, vagy-is lankadt-
ság, fej fájás, gyomor fájdalom, sziv
gyötrelem, 's hasonlok, érkezendenék,
nem várván több jelekre, azonnal az em-
létett orvosfágokbul, tudni illik, vagy ex
mixtura simplici, vagy a' fellyebb §. 33.
meg irtt méreg ellen való *essentiából*, vagy
ex pulvere vitali egy *Dosist* bé-vegyen, és
azután a' *simplex mixturával* vagy méreg el-
len való *essentiával* való élésközben, a' fel-
lyebb meg irtt rák fzem és saletrombul
tfinált pórt minden három vagy négy óra
alatt vegye-bé, vagy ha inkább akar *pul-
vere vitali* élni, ezzel a fellyebb §. 48. és 49.
meg mutatott mód szerint az egész beteg-
ségnek ideiben continuálhatja, akár mint
változzék a' nyavalyának állapotja, főt a'
vitalis por-is, és az azzal való élés-közben

*Minémü
orvosfá-
gokat kell
valasz-
tani.*

a' dul-

a' *dulcis essentia* nagy haszonnal praktikál-
tathatik.

§. 57. Mihelyest be- vett az ember, *Mint s*
mindjárt feküdjék- le, és nyugodalmasan *hog y vi-*
's tündelen tartsa magát, türheroképen *szeljek*
be- fedve, hogy az orvosság minden aka- *magokat*
dál és hallasztás nélkül gyenge izzadást o- *a' betegek*
perálhasson. Illy nyugodalomban szük- *sággal*
ség, hogy álhatatosan maradjon, hogy *való eles*
leg alább húszon - négy óráig egyenlő el- *urán.*
szívnedhető izzadásban és jó transpiratió-
ban lehessen, és a' mellet mindenkor
gyenge nedvesfégben találtsék. A szo-
ba, mellyben fekszik, türheroképen meleg
legyen: De a' nagy hévíg, melly a' fok
párnák és igen meleg szobák által szerezté-
rik, ártalmas; mert, a' mint mondám,
az orvoslás nem annyira a' nagy 's felet-
tebb- való el-lankasztó és hirtelen, mint
a gyenge, gözölgő, és fokáig tartó izza-
dásban áll: azonban vigyázni is kell, hogy
a' melegetésben fogyatkozás ne- legyen.

§. 58. Mint hogy tehát a' betegek illy *Mint vi-*
állapotban fok nedvesfégtül meg fosztat *szeljek*
nak, egy kevés italt nekik meg nem *magokat*
tálatni, de türü vagy erős ne legyen, hogy *az ital-*
ne talántán ha fokot innának meg ne re- *ban?*
szegedjenek, vagy attul a' ver fel- ne gyul-
lasztassék. A' mellet vigyázni is kell, hogy
vagy hidegen, vagy gúton, vagy fokot
egyszer ne igyanak, melly igen ártalmas
szokott lenni; azért bátrabb, hogy ha
D 2 egy-

egyszer keveset ifznak, ha gyakortább
iandanak - is.

*Föt vizet
italál.* §. 59. Készíthetni nékik föt vizet - is
scorzonera gyökérbül és tztitrom levét kö-
ziben elegyétvén, valahányszor kívánják,
mértékletesen melegen nékik nyujthatni,
mivel ez nem ártalmas, hanem inkább az
izzadást és veritéket előbb mozdítja, és
álhatosan meg tartja, föt a' nyavalyának-
is egy kevéssé ellent áll.

*Ha ki él-
hes a'
Miltz-
Essentiá-
zal.* §. 60. Ha pedig valaki *Miltz-essentiával*
(*Essentia antihypochondriaca*) melly kivált-
kepen recommendáltatik, kívánna élni,
annak mindennek előtte vigyáznia kell,
ha vagyoné has folyás rajta, vagy nin-
tsen? Hogy ha tehát a' fellyebb §. 58. elő-
fzámlált jeleket has folyás nélkül magán
érzi, szükség, hogy azonnal, ha mindjárt
*Mint kel-
lesék az-
zal élni?* étszaka kellene-is lennie, e' féle orvossá-
g-
bul 40. tseppet serben vagy Herba Thee-
ben bé-vegyen, az üveget mindenkor fel-
rázván, és azt minden második óra alatt
mind addig continuálja, mig has folyás
reá nem következik, és ha ez meg lötr,
megszünhetik akkor a' bé vételtül, azután
pedig imet az előjaro beszédben ez orvos-
ságrul tött oktatás szerint azt continuál-
hatja.

*Mit kel-
lesék
azután
seleked-
ni, ha* §. 61. Vagy ha a' beteg az orvosságtul,
a' mint meg mondatott, egy más után
egy néhányszor purgáltatik, vagy a' has
folyást nyerte, ez pedig azután 8. vagy 9.
oraig

óraig ki-marad, ugy hogy a' betegnek a-^{az az ő}zon idő alatt vagy éppen femmi széki^{első has}nintfen, vagy azt tfak természet szerint^{hatósá}lenni tapasztalja, ismét 40. tseppet béve-^{gát meg}het, és ha arra két óra mulván még fem^{mutatta?}érzi nagyobb nyilatkozáfát, ezt ismet re-iterálja, és mind addig continuálja, mig ismét jól nem purgálja, melly purgálásnak harmad vagy negyed napig-is kell tartania, és az alatt a' hévfég alább száll, és az ártalmas symptomák meg-szünnnek.

§. 62. Az után az orvosolás a' beteg-^{Mint kel-}nek egészlen való meg jobbuláfaig és a^{lessék ma-}fellyebb emlétett orvosságokkal, ugy mint^{gát visel-}*vitalis porral*, *Bezoar porral*, és, ha szükfég^{ni az em-}*dulcis essentiával*, tovább continuáltathatik,^{bernek az}és a' mellet hogy a' beteg naponként gyen-^{ezekkel}ge izzadásban tartsa magát, vigyázni kell.^{való élés}

§. 63. Ha a' has-folyás az essentiával^{vagy ha} való első-éles után az emberre jött, és azu-^{azzal}tán a' következő napokban magátul^{egy nap-}continuáltatik-is; még-is a' fellyebb ne-^{nál to-}vezett orvosságok, valamig az tartt, meg^{vább is}mutatott mód szerint applicáltathatnak,^{nem él-}mivel azok, (kiváltképen a' mi *Essentiam*^{berne az}*dulcem*, és *pulverem vitalem* illeti) egyfzer 's^{ember.} mind a' beteget az alatt erősitik, és a fe-lette való 's erős purgálást meg-gátolják.

§. 64. Igen rosz állapotban vagyona' beteg, ha erősen hány, melly meg - aka-dáloztatja, hogy az orvosságok annak jól bé-nem-adatathatnak, és hogy, a' bé - vett

szereket - is magánál nem tarthatja, hanem azokat azonnal ismét ki-ve-ti. Itt minde- neknek előtte szükség, hogy a' beteg elég melegen bé-födésfék, és a' ruhával ugy bé- takartassék, hogy a' hányás közben magát le- ne-födje, sőt ágy melegítőt- is tehetni lábaihoz az ágyban, hogy azon magát me- legitse, és ugy jól meg-melegüljen, és izzadáfra jusson. Ha ez meg lött, az or- vosságokat bé-adhatni, hogy ha pedig azokat még- is ki-hányná, fél óra mulván ismét be-kell-néki adni, mind addig mig magánál nem tartja. Hogy ha pedig a' hányás a' gyomron költt gugáktul vagy on, nem igen remélhetni, hogy az meg szünjék.

a' mosta- ni Ma- gyar-or- szágban lévő dö- galáthoz való ki- váltkép- pen való alkal- maztatás

§. 65. Ezekből immár érti a' kegyes olvasó mint 's hogy kellesfék e' tülünk a' döghalál ellen jóvaloltt orvosfágokkal, a' minémük az

Essentia dulcis.

Pulvis vitalis.

Bezoarpor, és a'

Miltz-essentia,

élni: Mellyekről méltán emlitenem kell, hogy feljebb pag. 4. holott ez most neve- zett orvosfágok előszámláltattak, a' nyom- tatonak vigyázatlanóságából a' *pulvis vitalis* és a' *Miltz-essentia* ki-hagyattatott, mel- lyet a' kegyes olvasó innét illendöképpen suppleáljon. Jollehet ez említett orvosfá- gok az előbbi Prusfia-Országban és egyébb he-

helyeken kegyetlenkedő dög - halálban Istennek áldásábul igen jól ízolgáltak ; de mind azon által tudni való hogy a' dög-halál nem mindenkor, 's mindenüt egyaránt támad ; hanem közönségesen a' *Clima*, az az, az égnek vagy földnek tartománya fzerint, és az hely, 's emberek, és egyéb circumftántiak külömbbségekhez képeft gyakorta változik : Melly külömbbséget nem tsak az ott lévő ordinarus orvos, hanem minden tsélédesgazda - is kinek tselédjére fzorgalmatos gondja vagyon, könnyen ezre vehet. Megértvén azért hogy a' dög - halál mostonában Magyar - Országban kiváltképen a' patétsban és virhasban állyon, az orvoslás körül még ezt akarám inteni, hogy illyen módon a' *Miltz - Essentia* kiváltképpen az egéffégeseknek praeservatio gyanánt ajánlottasték ; a' kiken pedig valóságosan rajtok vagyon a' betegség, jobban tselekefznek, ha abban a' fellyebb meg - irtt rendszerint tsak *essentia dulci* és *puluere vitali*, 's Bezoar porral élnek. Es mivel a' mindennapi praxifunkbul tapafztaltuk, hogy minden forró-hideglelésekben, patétsban, és tarjagosságban *pulueres solares* (mellyekkel való élésrül tulajdon Traktátka irattatott) hathátóságokra nézve *pulueres vitales* fellül halladták, mellyeket itten hasonlóképen említeni és javasolni akartam. Azért a' ki ezen *pulueres solares* kívánja praktikalni ;

bé-adhatni azokat ugyan azon rend szerint a' betegnek a' *vitalis por* helyet, és egyébként is ugyan ahoz tarthatja magát, á mi fellyebb de *pulueribus vitalibus* mondatott: minek okaért a' mi a' véle-éslésnek rendit illeti, nem szükség hogy arultöbbit intsünk, mint a' mi immár a' *vitalis* porrul említett.

Mint vi-
feljek
magokat
a' szegé-
nyek,
kiknek or-
vosságok
nincsen?

§. 66. Szegények, kik talám olly nagy szügfégre jutottak, hogy mindenekbül kifogyván, semmi orvosfagokat magoknak nem szerezhetnek, azért éppen kétségben ne essenek, hanem magokat annál szorgalmatosabban a' fellyebb meg irtt magazgatás vagy regimen szerint viseljek, és magokra, nem tsák, testekre, hanem elméjekre nézve is, vigyázzanak, hogy a' természetnek operatioi, mellyek az orvosfagokkal való élés nélkül is effectusokat meg-mutatják, valami módon meg ne akadályoztassanak és haborgattassanak.

Mi által
akadá-
loztatik
meg az
orvossá-
goknak jó
effectusa-
és a' beteg-
nek meg
jobbula-
sa?

§. 67. Ha a' betegek nyughatatlanok és türehetetlenek, 's az ágyban ide 's tova hányják vetik magokat, azzal az izzadást akadályozzák, és egyfzer 's mind az orvoslásnak leg jobb alkalmatoságát az által el-mulatják, ugy hogy azután veszedelmes állapotban esnek. Nem külömben meg akadályoztatik az orvosságoknak effectusa, és a' meg jobbulás ha az orvoslászhoz igen későnfog az ember, midön a nyavalya erőt vett, a' betegnek természet

te immár igen meg erőtelenedet és lankadott, és midön annak elméje nyughatatlan, vagy ha az orvosságokkal rendszerint nem él, a' beteg magát meg-fázlatja, vagy hidegen íszik, kiváltképen akkor, mikor a' szükefeges izzadáfoknak, és excretióknak kellene következniük.

§. 68. Végezetre a' döghalálos daganatokról-is, hogy valamit szólunk, azok ^{Dög halálos daganatok, úgy mint} kétféliek, tudni illik gugák, mellyek a' mirigyes részeken szoktak kelni, és tüzes ke-^{lések}, vagy pokolvarrak, mellyek a' hufos és vérrel tellyes helyeken nőnek, a' mint arul fellyebb bővebben szólottunk.

§. 69. A' mi a' gugákat illeti, azok ⁽¹⁾ körül előszer-is arra kell vigyázni, hogy <sup>A' gugák örömeft ismét be-
mennek.</sup> ismét vizfsza be-ne mennyenek, mellyre igen hajlandók, és a betegséget vizsontag meg-ujtják.

§. 70. El-távoztathatni pedig azt ha a' <sup>Mint kel-
lesék az e-
távoztatni?</sup> beteg szüntelen el-jár a' jó mértékletessé-^{nek} vagy Diétának és maga birodalmának meg tartásában, az orvosságoknak bé-vételekben, és a' mindennapi izzadásban.

§. 71. E' mellet azon kell az ember-<sup>Mint kell azokat megérel-
ni?</sup> nek lenni hogy azok meg érjenek, melly meg érisre néha nehezen hozatatnak. E' végre ha más jobb nintsen, élhet az ember ^{Melilot-flastorommal,} Melilot-flastorommal, úgy szintén a ^{Norimbergai flastrommal,} Norimbergai flastrommal, mellyek úgy-is mint egy házi orvosfagok szoktak lenni: közönfeges emberek fült veres hagymát vesznek,

azt két felé metszik, és olly mellegen, a' mint el-fzenyedhetik azt a' gugára teszik, vagy lisztbül és mézbül kovászt tñálnak, és azt arra teszik, melly mind kettő igen hafznos. A dög halálnak ideiben Prusfiában daráltt semlét tejben Sáfránnal főztek, azt fel-kötvén, arra jól érezték magokat; mások egy pénz árra szurkot reá tettek.

és meg fakasz-tani.

§. 72. Hogy ha a' gugák immár jól meg értek és meg lágyultak, vagy magok-tul meg-fakadnak vagy meg kell-fakasz-tani, és ottan fok matéria szokott-ki folyóni.

Mit kell tseleked-ni azok-nak meg fakasz-tások után?

§. 73. Ha meg vannak fakadva, azon kell lenni, hogy egészen vögyestül ki tiszttitassanak, mivel külömben nem tsak nehezen gyógyulnak, hanem könnyen merges és maga körül-evő daganattá-iválnak.

§. 74. A ki-tiszttítás leg könnyebben meg lehet cum *Balsamicis ex Succino* és *mirhábul* készitvén, és ugyan *ex essentia Succini* vehetni 3. köntinget, és így a' mirha essentianak egy lótnak negyed részivel elegyithetni, és *Therebinthinum olajbül* egy néhány tseppet hozza adharni, 's ezt együtt a' sebbe tölthetni, vagy annál jobb tiszttításnak okáért illyen essentiát egy kevés el-oszlató kenettel (*Unguento digestivo*) elegyithetni, és azután reá flastromot tethetni, hogy a' seb lassanként meg gyógyuljon.

§. 75.

§. 75. A' tüzes kelések vagy pokol var- (2)
 rak fokkal rofzabbak, mint a' gugák, és ^{A tüzes}
 mint egy olyanok, mint a' fene, ^{kelések} ^{egy} ^{könyen}
 hogy igen könnyen a' tsontban- való fenet ^{fenére}
 azon részre hozzák, melly az illy dagana- ^{változ-}
 tokban lévő materiátul származik. Azért ^{nak.}
 azon kell lenni, hogy az illyetén méreg
 meg enyhiteffék és corrigáltasfék.

§. 76. Ennek kell per *Balsamica et Ale-* ^{Mint kel-}
xipharmaca lennie, és azért két részt, ^{lesfék azt}
Essentia myrrhae egy részével *Essentia Succ-* ^{eltároz-}
ni, és *Spiritus Vini Campborati* egybe ele- ^{tatni, és a-}
 gyíteni, és gyakorta a' sebes részre bori- ^{dagana-}
 tani, és ugyan nem tsak a' daganatra, ^{tor a' meg}
 hanem a' több résznek oltalmára, körös ^{érésre}
 körül a' daganat mellet- is: E hez a fel- ^{hozni?}
 lyebb meg irtt meg-érterő stastromot - is
 segétségül vehetni, és hogy a' daganatok
 meg-érjenek, azokat fel-köthetni.

§. 77. Némellyek a' tüzes kelyést föllül ^{tapoga-}
 egy kevéffé meg köppölyözték, hogy a' ^{tas.}
 reájok tötr *Balsamica* annál mélyebben
 által járhatná a' materiát, melly igen - is
 meg nem vető.

§. 78. Némellyek a' varras békat mind
 addig főzték a' vízben, mig káfvá nem
 főtt, és azt melegen fel-kötötték, és ar-
 rul bizonyosan mondották, hogy nem
 tsak a' mérget magához szívta, hanem a'
 fájdalmat - is minden szempillantásban
 kisébbítette: mások tüzes vatát tartottak
 a' tüzes kelyésre, és azt a' benne lévő ma-
 te-

teriának meg enyhítésének okáért igen meg melegítették: máfok a' tüzes kelyést azzal meg égettik, és azzal a' mirges materiát egyszér 's mind el-rontani akarták.

*Mint kell
meg tisz-
títani és
gyógyi-
tani a
tüzes
kelyése-
ket?*

§. 79. Ha a' tüzes, kelyés jól megérett, annak ki tisztítáásával és gyógyítáásával úgy bányé az ember, mint fellyebb a' gugák-ról meg mondatott.

§. 80. Továbbá szükség hogy itt - is de *Essentia dulci* emlékezetet tegyünk, mellyel ha mint egysébz gyógyító balsamom-mal kívül élend az ember, nagy hatható-fágát mutatja, innét nem tfak magánosan mással való elegyítés nélkül, a' költt sebek-re applicáltathatik, hanem a' fellyebb specificáltt balsamomos olajokkal - is elegyitethetik. Nem külömben azzal a' tüzes kelések-re is, és azokban lévő meg-vezett materiának correctiójára követke-zendöképen a' fenének el - távoztatására igen hasznosan élhetni.

*Mint vi-
seljék ma-
gokat a'
betegék a'
dög-ha-
lálós da-
gánatok-
nak or-
voslása
alatt?*

§. 81. Mind ezek alatt a' betegeknek az orvosságokkal való élést, magok jó vi-selését és Diätát mind addig kell continu-álniok, valamig minden veszedelembül meg-mentek, és egéfszen meg gyógyul-
tak.

§. 82. Emlékezetre méltó dolog, hogy azok közül, kik a' Königsbergában ural-
kodó dög-halálban, a' Traktatskában di-
tfértt orvosságokkal meg irtt módon éltek,
egyen sem költt valami dög-halálós daga-
nat,

nat, hogy ha immár a' véle való élés előtt rajtok nem volt.

A' Patétfrul.

§. 83. A' Patéts a' dög halálul tsak *A' Patéts.* egy néhány grádusokkal különböz, innét történik gyakorta, hogy a' betegek a' patétsokban - is valófágos gugákat nyernek: mellyre nézve fokot azok közül, mellyek a' dög halálul mondattatnak, a' patétsfrul is applicálhatni. Jóllehet ugyan azokrul a' mi: Az embernek ésméretirül &c. irtt nagyobb Traktánkban szöllottunk; de mivel az nem mindeneknek kezéhez juthatna; azért a' mi leg szükfésesfebb, abbul itten fel-jegyzem.

§. 84. Midön valakire a' *patéts* vagy *Minémia* más forró hideglölés és hágymás esik, töb- *jelekkel* bire először a' has menése meg kemenedik *jön az emberre.* és obstruáltatik, és az egész testben nagy lankadáft tapaszta, a' külső motiókhoz kedvetlen, a' mint az ő szokott dolgaihoz is, nyughatatlan és fok látásokkal tellyes álmot nyér, az ételhez minden izit elvesztibuban és minden féle gyöttelemben esik, erre a' vernek erős fel-buzdulásat érzi, ugy szinén forrófágot, szomjufágót, a' száznak ki száadáfat, a' vállaközött-való-szaggatást, fej-fájást s. a. t. veres és igen festet vizelletet botlát, és némellek hany-ni-is szoktak. Melly fulos jelek némellyeknél többen némellyeknél pedig kevesfebben

febben jelennek meg, a' mint a' nyavalyjának folyossága és veszedelmes volta szerint, vagy is, a' mint a' betegnek természetbeli állapotjok és temperamentumok azt magával hozza.

*Minémü
reuder és
változást
tapasztalhatni
a körül.*

*Érdemes
lebből
2. old.
szóval*

§. 85. Hogy ha tehát a' Patétst meg nem akadályozza az ember, és az a' betegnek illetlen maga viselése által nem háborgattatik, negyed vagy heted napra a' patéts kelevények ki szoktak jönni, mellyek gyakorta igen erős orvoságokkal, és ha a' beteg felettebb meleg szobában tartatik, és még fok párnákkal - is bé takartatik igen meg szaporodnak, úgy hogy fokkal több kél rajta, mint ha ezt nem tselekedte volna az ember. Ha pedig a' patéts kelevények meg nem jelennek, a' betegségnek más jelei verik - ki az embert; mellyekről közönségesen meg - ésmérhetni, mint fog tovább a' betegnek állapota változni, kiváltképpen a' vizelletben szokott ilyenkor változás lenni, mellyről: Az embernek ésmiretirül irtt Traktában pag. 911. 914. bü szó vágyon. Némellyek negyed napon nagy fej - fajást nyernek, és az örrokon egy kevesfél vérzenel, kik hetednapra az örrokon bővebb vér folyást tapasztalnak, és az után magokat jobban szokták érezni: Ellenben mások negyed napon a' vizelletnek keveslebb menését tapasztalják, és a' bőr alatt nagy viszketést és szurdalást éreznek, kilnél a' patéts negyed

gyed napon erős izzadáással változni szokott. Némellyek negyed naponkorogást éreznek a' hafokban és bélekben, kik heted napra has folyást nyerne, és arra magokat jobban fogják érezni. Némellyek pedig és leg többet negyed napon gyengen kezdenek izzadni, és ötöd hatod, és heted napon illy gyenge izzadásban maradnák magok jóval való könnyebbedésekkel.

§. 86. Ha pedig az illyetén *patéts hi-* Minémü
deglölés alkalmatlan orvosfagok, nyudhatat- kár szár-
lanfag, maga ide s-tová hányás vetés, mozzák
meg fázlalás, elmének fel háborodása, és illy rend-
a betegnek egyéb nehéz alteratiói által, nek há-
meg háborittatik, azok akkor midön kel- borgatá-
lene jobbulniok, ellenben nehéz gyötrel- sábul.
met és nyugharatlanfagot, nagy forrófagot nyerne, ezek nélkül kezdenek be-
ízélni, és dühösködni; főt ha Jstennek áldásábul hafznos orvosfagokkal őket nem
segétek, meg-is halnak.

§. 87. A *patéts* ellen való *praeservatio*, Az ellen
vagy maga örzés, illyen módon lehet, va- való pra-
lamint a' döghalál ellen, a' mint ez fel- servatio.
lyebb immár meg iratott.

§. 88. Annak orvoslyáfaról, a' körül Annak
szükséges *dietáru*l és maga viseléfrül a' fel- orvos-
lyebb emlétett Traktában bővféges okta- lyássa, és
tást adtunk. Az alatt ne talántán illy a körül
Trakta mindjárt embernek kezében nem szüksé-
akadhatna, tudni való hogy leg bátrób- ges regi-
men-és Dietá.
ban

ban jár az ember, ha e' körül-is úgy mint á döghalálnak orvoslása körül vífeléndi magát, mivel az illy patétfok - is közönfegesen, kiváltképpen akkor, midön a' döghalál uralkodik, némü nemü dögleletéféggel birnak.

Az Essentia dulcis abban igen hasznos.

§. 89. A' betegeknek nagy és eröt vévö lankadtágokban az *essentia dulcis*, mint egy erösítö orvosság, igen jönak találattott, ha azokat kitfin Dosisokban 6. tsepenként, de annál gyakrabban bé-vevëndik, holott ellenben, ha a' nagy Dosisokban gyakran bé - vétetterik, nem tsak erösíti az embert, hanem egyszer smind a' természetet eröslebb excretiókra, kiváltképen az izzadáfra ösztönözi, De talám elönkbe veti valaki hogy az igen heves légyen. Tudni való azért (1) hogy a' mindennapi próba contrariumot tanit, ha azzal, a' mint meg mondatott, kis Dosisokkal él az ember. (2) Továbba ha a' betegnél valami forrófág támad, gyakorta nagy vétkezett vagyön a' dologban: Mert ha a' forrófág a' betegségnek természeti-bül ered, a' mint a' forró hideglelésekben szokott lenni, vagy ha néha a' betegek erös itallal vagy elmének fel-háborodása által magokat meg hevesitik, itt merö hirtelenkedés, ha annak okát mindjárt *Essentia dulcis* tulajdonitja az ember. Meg-is esik (3) néha hogy ha az orvosság a' betegségnek mivolta szerint az izzadáft hasznosan

nosan előbb-mozdítja, de a' betegek a' mellet magokat nyugodalmasan nem viselik, úgy hogy annak változása nem következhetik, holott az ahoz való öfztö- nözés ugyan meg vagyon, de a' matéria hátra marad, mellynek a' betegek igen-is nagy alkalmatlankodását érzik, mindazon által ez nem az orvosságban való véték- bül, hanem a' mint nyilván vagyon a' betegnek illetlen maga viselésébül vagyon.

(4) Maga az okosság meg mutatja, hogy e- féle essentiából 6. tseppet destillált vízzel elegyítvén, ha bé - vétetik, valami nagy fel - buzdítást és forrólagot nem okozhat, mivel az azonnal ismét az izzadás által ki gőzölgötetik, míg a' másik Dosis ismét bé- adatik. Leg alább (5) egy orvosnak fin- tzen oka, hogy méltan panaszolkozhatnék annak erős és igen heves tulajdonfágáru- l, mivel önnön magok minden *Essentias The- riacales, Alexipharmacas, és Bezoardicas cum Spiritu vini* tisztálják és annak - felette még heves speciefeket vesznek hozzá, azt na- gyobb Dosisban - is leg alább 30. és 80. tseppig-is egyszer bé-adják, holott ellen- ben *de Essentia dulci* csak 6. tseppet kell ven- ni, és 40. tseppbül hétfzer vehetnek-bé. Annakokáért nem látom miért a' hévfég- nek oka *Essentia dulci*, melly a' meg mu- tatott circumstantiákra nézve semmike- pen nem érdemli, tulajdonitassék. *A mixtura simplex*, jóllehet a' közönséges Be-
 E zoar-

zoardica Essentiák és Tincturák között leg mértékletesfebb, hasonlóképen az orvofoktul nem tiltatik, hanem inkább ditsértetik, hiszem sokkal hevesfebb, mint a *dulcis Essentia*, mert *Terjékbül*, *Kámforbul*, *Sáfranbul*, *bor Spiritusbül* s. a. t. készítetik, mellyek mind hevesek és ösztönözök; ellenben in *Essentia dulci* a' *bor Spirituson* kívül illyetének nem mutattathatnak. Esbátor mondhatná - is az ember, az *ingredientia ex Spiritu vitrioli* temperálja a' heves speciefeket in *mixtura simplici*; mindazon által tudva vagyon, hogy ez éppen nem elég, hogy mind ezen speciefeknek más tulajdonfogat adjon. Hogy ha pedig még - is azt tartja az ember, hogy ez minden ártalomnak eltávoztatására elég erős legyen, kiki hogy kételkedésfétül meg menekedjék, könnyen *ex Spiritu vitrioli* a' *dulcis Essentia* közé egy keveset elegyíthet, melly az orvosfagnak hathatóságát semmitssem kisfebbíti. Egy kevés el-készített *rák szemet* - is a' *kalánba* tehetni, és 6. tseppet *ex essentia dulci* reá tseppegethetni, és azt az *asztalra* tehetni, hogy a *por* ismét meg *száradjon*, és így a' *bor Spiritus* ki *gözülog* belölle, és ha még bátrabban kíván az ember járni, néha a' *rák szem* közé két vagy három *szem* meg *tisztult Saletromot* keverhetni, mellynek *hivesítő* tulajdonfoga vagyon. A' ki pedig ezzel meg nem-elégedhetik egyedül *penes pulverem*
vita-

*vitale*m és *Bezoardicum* maradhat, mert azokkal Jstennek áldásával hasonló patétfok meg gyógytattathatnak; noha igen is szánakodásra méltó dolog, ha betegek Jstentül az orvoságokban adatott haszonban és hathatóságokban nem részefítettethetnek.

A véres vagy fehér has folyásról.

§. 90. *Præservation*nak vagy maga meg *Mint kel-*
 őrzésnek okaért néha élhet az ember *Rha-* *lesfék em-*
barbarával, vagy még nagyobb haszonnal *bernek*
 a' mi *Polychrest pilluláinkkal*, azzal a' gyom- *magár a'*
 rát és belső részeit tisztán tarthatja, egy- *vér-has*
 fzer 's mind e' végre az ételben-és italban *ellen ol-*
 kiváltképpen a' gyümöltstül must és egyéb *talmaz-*
 efféle dolgoktul, mellyek ki-forró erővel *ni?*
 birnak, ojjá magát. Az erős *purgáló* or-
 voságok körül vigyazzon magára az em-
 ber; hogy az által ártalmas, has folyások-
 ra alkalmatosságot ne adjon, azért e' vég-
 re leg bátrabban élhet az ember a' fel-
 lyebb említett *Polychrest pillulákkal*. E'
 mellet azoknak, kik kevésfel birnak, a' por-
 rá törtt *Radix gentiane rubra* igen jó és
 hasznos *præservativumok* lehet, melly-
 bül, vagy tehénhus lévben, vagy meg-
 vajazott meleg serben bodza-fa pépben
 (*Rob. Sambuci*) reggel egy tellyes kés he-
 gyünit bé-vehetnek. Másként hasonló
 izolgalatot téfzen itten a' mi keferü *Essen-*
 tiánk reggel 40. tseppet abbul bé-vévén.

Mint kel- §. 91. Ha pedig a' *verbas* immár az em-
 lesfék azt berre esett; a' *Polychrest pillulák* akkor is
 orvosolni? hasonlóképen hasznosak; vagy holott a-
 zok nintsenek, a' *Rhabarbara*-is, jóllehet
 nem olly nagy haszonnal, praktikáltatha-
 tik, kiváltképpen pedig itt-is a' *pulvis vi-
 zalis* igen hasznos, melly nem tsak magá-
 ra a' *verbasra* nézve igen hathatós, annak
 fájdalmat és szaggatását meg enyhítvén,
 és a' has menést lassanként szállítván és meg
 állítván, hanem az azzal együtt járó erős
 hideglöles ellen - is mindeneknek előtte
 véle élhetni.

Minemű
 renddel
 kell az
 orvosá-
 gokkal
 élni?

§. 92. Minek-okáért előfzer reggel ko-
 rán 6. óraker egy *Dosist*, vagy 15. darabots-
 kát a' fellyebb emlétett pillulákból, és
 két órával azutan egy *dosist depulvere vita-
 li* bé-vehetnek, 12. óraker délben az előbb
 nevezett *radice gentiane* egy tellyes kés-
 hegyünit, vagy ha kinek tetszik de *Essen-
 zia amara* bé-kell adni. Azutan delyest
 4. óraker ismét *pulverem vitalem*, és estve
 8. óraker viszontag a' gyökérbül, vagy ke-
 ferü essentiábül. Ej-felkorban 12. óraker
 bé-adhatni a' betegnek még egy *Dosist de
 pulvere vitali*, és azután az estzakán által
 nyugodni kell hagyni. Következendö reg-
 vel korán 6. óraker ismét a' pillulákból
 egy *Dosist* vegyenek, és egész nap a' meg
 mondott rendszerint az orvoslágokkal
 continuálják.

§. 93.

§. 93. Ha pedig, a' mint *ordinarie* ^{Mint kell} Istennek áldásábul izokott lenni, a' nya- ^{magát} valyanak fulyosága következendő regvel ^{viseelni a'} alább szállott volna, akkor elég ha ^{követ-} reggel korán a' pillulákbul egy *Dosist* és ^{kezendő} *jobbulás* az után napjában kétfzer az *el - készített körülé,* ^{jobbulás} rák *szembül* mindenkor egy jó mérték- ^{jobbulás} letes kés hegyünit bévevend!, és azzal ^{jobbulás} egészlen - való meg gyógyulásáig *con-* ^{jobbulás} tinuálja. Ha pedig a' hideglölekre néz- ^{jobbulás} vé minden 8. óra mulva de *puluere vitali* ^{jobbulás} a' mellet egy *Dosist* akar az ember bé- ^{jobbulás} venni, az annál jobb.

§. 94. De itten a' *dulcis Essentiárul* ^{Essentia} sem kell el-felejtekezni, melly a' vér-has- ^{dulcis a'} ban fok félekepen nagy háfzonnal prak- ^{vérhas} tikáltatott, és ezzel, *loco essentia amara,* ^{ellen di-} vagy a' kesertü essentia helyet, így szin- ^{tfertetik!} tén *puluere vitali*, de annál gyakrabban ^{jobbulás} élhetni.

§. 95. A' többirül a' betegetket itten ^{El-Intés} magok jovokra intem, hogy az öfzve ^{ab ad-} huzó, has-keményítő, vagy *ex opio tsi-* ^{stringen-} náltt orvosfágoktul magokat örizzék, ^{tibus és} *opiatís.*

§. 96. A' mi a' *Dietát* vagy maga ^{jobbulás} mértékletes viselését és a' *Regiment* il- ^{jobbulás} leti, mellyet a' betegségben kell - tar- ^{jobbulás} taniok, ez azzal, mellyre a' patétsban ^{jobbulás} kell vigyázni, tsak nem egy féle. *Ki-* ^{jobbulás}

váltaképen szükség, hogy magokat nyugodalmasan és tsendefen viseljék, és minden meg fázlatástul őrizzék, mert az által a' has folyás meg indittatik. Az italban hasonlóképen arra kell-vigyáznok, a' mire a' felől fellyebb intettek.

*Bé-re-
késztes.*

§. 97. Maga pedig az irgalmas Jsten készítse-el az emberi nemzeter, hogy az ő könyörületességét el-vehessék, és az ő irgalmánák mennyei erejét tapasztalhasfák. Ő e' munkára-is fok betegeknek és nyomorultaknak hasznokra onnét fellül gazdagon öntse mennyei aldáfát.

Emlé-

Emlékezetre méltó Tudositás

Az előbbeni

Prussiában uralkodó dög-
halálról,

és

Külömbb külömbb - féle orvosfágoknak jeles
hathatófágikról,

mellyeket kiváltképen

Königsbergában,

Mind a' Városban, 's mind a' falukon imitt
amott Jstennek áldásábul meg mutattak,

közlettetett

egy ott-való Profesfortul,

ki mindeneker tulajdonképen
tudott és tapasztalt,

és e' Traktátskához közön-
féges hafzenra
földattatott

a'

D. Richter Christian Fridrichtül.

Egy némü némü Königsbergai személynek
 íub dato 31. Ian. 1710. Eszt. és egy Pro-
 fessornak hozzám írtt leveleikbül - való
 ki-vont fümma.

NEm kételkedem, hogy ne tudó-
 fitatott volna kegyelmed a' Nrtül
 némelly szerentés orvosláfok-
 ról, mellyek kegyelmed orvos-
 fagi által löttek, és hogy kegyelmednek ér-
 telére lenne, meg ne irrattattak volna.

Mostan hirévé adom, hogy a' jó Jsten
 minket mind eddig meg tartott, és más
 többeken is az orvosfágokat, mind a' vá-
 rosban, s mind a' vidék helyeken meg ál-
 dotta. Azok, kiknek nem hafználtanak
 vagy későn jártak, úgy hogy nekik immár
 bé nem adattathattak, vagy azokat ísmét
 ki-hányták, vagy is olly rendetlenül vi-
 felték magokat a' velek való éléskor, hogy
 nem is vélhette az ember, hogy nekik
 hafználjanak. Ugy hogy még azt írha-
 tom, hogy ezek közül, kik idein és illen-
 döképen éltek véle, még egy sem holt meg.
 Azt pedig tapasztaltam hogy eleintén a'
 Dosifoknak nagyoknak kell lenniük, és
 azokat gyakran kell bé-venni, úgy hogy a
 kezdetit fellül halladni, és mivel a' betegség
 excedál, az orvosfágban is excedálni kellef-
 fék az embernek. Ha reggel valamelly
 beteg-felől hírt nyertem (lok féle embe-
 rek

vén, meggyógyultak, és még egy fem holt
 meg az orvoslás alatt, mivel az nem
 próbáltatott, hanem tsak azoknál, kiknél
 a betegség még első kezdetiben vagy leg
 fellyebb 24. óratul fogva tartott. Ezek
 nem-is nyertek dög-halálos gugát, egy
 Afzszonyon kívül, ki 24. óráig varrt, míg
 elkezdett az orvosfággal élni, kinél-is im-
 már a' véle-élés előtt egy kevésfé meg tet-
 fzett, de ez-is, mint egyebek, meg gyó-
 gyult. Es mivel naponként vagy Bezoár
 port, vagy ex Essentia dulci 12. tseppet
 Hohlander virág vízben bé-vett, a' da-
 ganat leg fellyebb 3. hét alatt el-multt, és
 mostan jó egézfégben vagyon. Mások-
 nak különböző állapotjokra nézve, min-
 den 2. óra alatt, vagy egy, vagy is fél
 óra mulván 12. szinte 24. tseppig a dulcis
 essentiából a' fellyebb emlétett mellet, bé
 adattam, és használtt nekik. Akkor mi-
 dön a' betegség leg jobban uralkodott,
 gyermekeimmel a Városnak nevezetesebb
 utzáin Tfézán által mentem, és mutogat-
 tam nekik, miképen az ennek előtte a' sol-
 lemnitások idein illumináltt ablakok és fel-
 ékesített ajtók-az Jstennek itéletibül mos-
 tan bé-zárva és deszkákkal le-szegezve
 legyenek &c. Az után ismét haza men-
 ven, az ifjabbik leányom, ki mint egy
 kilentz esztendő, panaszolkodék; hogy
 a' feje fájna, és majd hányki kezde, és az
 a' mit kivetett, felette szokatlan nagy bü-
 dös-

dösféget adott magátul. Bé-adék neki 14. vagy 15. tseppet de *Essentia dulci concentrata*; mellyre nyugodalmas álomban esék, és 2. óra mulva fel-ébrede, és azt monda, hogy jobban volna. Mind azon által az után a' *Miltz-Essentiabul* 40. tseppet két nap egy más után (de ugy hogy étfzaka azonközben nyugodott) rend fzerint beadtam neki, még sem jött reá femmi hasfolyás, hanem jóllehet naponként szokott széki volt, de a' purgalásrul femmit sem tapaszaltt, hanem keményen és egészfégesen maradt. Egy nehezkes Afzfony egy házban, mellyben immár ötönn volt a' pestis, és még akkor-is egyen volt, a' betegnek büzitül nagy felborzadást, fejfajást nyertt hideggel és forrófággal, és a' következő étfzakán a' két hónapi magzatott el-vesztette. Mint hogy pedig itt a' *Miltz-Essentia* nem praktikáltathatott, elkezde azután azon napon 24. tseppet *ex Essentia dulci* minden fél óra mulvan bevenni, és 3. vagy 4. óra után meg jobbul, continuálá azt 12. tseppel minden fél órában. A' következő étfzakán jól és, nyugodalmasan alutt, és második reggelre felkeltt, és szokott dolgaihoz látott; mind azon által egy néhány nap a' szobában maradt, és mostan egészféges. Egy némünémü ember, ki immár annak előtte harmadnappal fok féle orvosfágokkal éltt, és maga-is immár kételkedett, mivel fem-

mi sem akart használni, a' *dulcis esfentiá*-hoz és *Miltz - Esfentiá*hoz fogott, de igen rendetlenül, fel kelte és az ajtóhoz mentén, a' hideg falhoz ült, és semmitsem akart innya. Ennek a' kebelében egy daganat költt, és az öreg-hurkáján egy nagy vérrel tellyes holyag támodott, és a' vizellet helyet tiszta vért botfátott, és megholt, mellyet *ratione symptomatum* akartam említeni, mivel egyéb femmi nem vala.

Dantiskumban egy Afzfzony, ki femmiképen az izzadáfra nem hozatathatott, a' *Dulcis Esfentiával* való élés által izzadni kezdett, és meg gyógyúlt.

Attul sub dato 30. Iunii 1710. irtt levélnek summjája.

Mind a' tartománynak, 's mind a' várofnak mostani állapotja olly nyomorultt, hogy elégképen le-nem irattathatik. Mert az egész tartományban és körös körül elannyira kegyetlenkedik a' dög halál, hogy midön ez elmúlt Vasárnap egy Falunak lakosi az Urvatforájával élven, mind egésfégefek voltak, a' következő Tfőtörtökön egy élő lélek sem találtatott benne. Sok helyeken a' barmok a' gabonában fels' alá nyargalnak, bögetvén, a' nagy fájdalom miatt, mivel fenki nints a' ki öket meg fejné. Az éhfég és a' dög-halál veteckednek egy más között, ki veszthet-el
több

több népet. Innét a' Városban, sem kol-
mároknak, sem a' Mester Embereknek
semmi élések nintsen. A' gazdagok pa-
nafzolkodnak, hogy kolduslágra kell jut-
niok, mivel semmi uforát, sem árendát
az emberektül nem nyerhetnek, és a' sze-
gények, hogy minden dolgokkal csak ké-
nyeret sem nyerhetnek annál inkább ház
árendát. E' levelnek hozzá rekesztett pár-
ját kérem D. Richter Uramnak nevémmel-
való Atyafiságos köszönettel kezéhez
szolgáltatni ne terheltesék kegyelmed.
Többen husznál gyógyultak még az ő ke-
gyelme orvosiági által a' döghalálbul.

Egy némünémü Pruszi királyi Tiszt-leve-
lének ki-vontt summája.

Istennek hála! mi még mind egészfe-
gesek vagyunk, és az N. N. Urammal együtt
Isten kegyelmébül egészen meg gyógyul-
tak, nóha az első még az ő házokban ma-
radnak, és más betegnek szolgálnak; ez
pedig társaságunktul és asztalunktul még
ki maradni kényszerítették. A' Nnél elein-
tén háromszor praktikáltam az *Essentiam*
dulcem, és arra izzadásnak okáért a' Bezoár
port adtam bé, másod nap a' *Miltz-Essen-*
ziával éltem, és attul meg jobbulnt. Ez
az utólsó *Essentia* igen nagy hasznokra
válík azoknak, kik azzal idein és rendfze-
rint élnek. Az N. Uramnak orvosiága
jobbára *ex Essentia dulci* állott, jöllehet az-

is fokféleképen izzadott. Az itt való Borbély a' *Miltz-Esfentiát* ditferi minden orvosági felett, mellyek éppen nem akarnak használni, és ma azt írta, hogy az emberek attul, kiváltképpen egy bizonyos izzasztó porátul, mint a' legyek meg halnak. Efféle panaszok más Districtusokban is vannak.

Az eleintén említett Königsbergai Professornak az Nhez irtt levelének párja.

Ugyan az kér engemet, hogy a' dög halálnak külömbb külömbb fele Symptomait és jeleit, ugy szintén az ez ellen próbált jó orvoságokat és rendeléseket irjam meg neki, tudtomra adván, hogy az ő helységekben a' dög halálnak el-hatalmazásán nagy félelem és kétségben esés-légyen a' nép között. Ennek felette tudósitanom kell kegyelmedet, hogy, midön illy rémülés és félelem a' mi Városunkban terjedett, immár akkor a' dög halál el-kezdett, jöllehet azt a' patérs neve alatt egy ideig titkolták. Innét D. Richter Uram a' dög halálnak kezdetit méltán az Jsten-rül botfattetott rettentéstül deriválja, a' mint én-is in prima disputatione de Peste tfelekedtem.

Ez rémülés pedig valamint Városokra és Tartományokra, így különös személyekre - is esik, kik nagy veszedelemben ejtik magokat, és közönségesen attul a' ha-

halálnak elől-járó jeléit nyerik. A' rémtü-
lés szerint, melly, a' mint én érthettem
mindeneken egyeránt volt, jóllehet azt
némellyek jobban titkolták, némellyek pe-
dig ki-nyilatkoztatták; a' jelek és Sympto-
mak, és a' dög halálnak eredeti, olly fok
nemekre ofztódnak, hogy lehetetlen azo-
kat jól meg írnya. Leg többekre fel-bor-
zadás, hideg, és majd azután fej-fájás,
nagy fájdalom a' két vállaik közt, néha
egyenkint, néha pedig mind egyszer 's
mind jöttek.

Mivel pedig ez eleintén olly erőszakos
nem vala, és az embereknek annyi erőt
hagyott, hogy mind ezek alatt járhattak,
és dolgaikat végben vihettek, a' betegség
alattomban ugy el-terjedett, hogy azután
midön nem-is vélték, fel - fordultak, és
meg haltak, minek előtte az ember né-
kik segitségül jöhetett; ez alkalmatosfá-
got adott egyebeknek, hogy mihelyest
efféle jeleket magokon érzettek, azonnal
jó orvosfagokhoz fogtak, és azokra majd
meg jobbultak, azután kételkedni kezdet-
tek, ha valóságos peftis volt e' az, a' melly
rajtok volt, és ha ismét olly állapotban
estek, azzal nem gondoltak, valamig ké-
fön nem volt, főt másokkal - is el hitet-
ték, hogy ne gondolják, hogy a' dög ha-
lál volna rajtok, azokat önnön magok pél-
dájokra mutatván: vagy némellyek, kik
a' betegség körül voltak nem hitethették
el-

el magokkal, hogy az dög halál lett volna, mellyből olly hamar meg gyógyitattak innét nem akartak ugy tartani attul, mint az előbbiek, de önnön károkkal. Mások erősen kezdettek hányni, kiknél a' hányás igen büdös volt, ha ezt meg állithatta az ember, és nékik jó orvosfágot adhatott, ezeknek állapotjuk nem volt olly veszedelmes, mint amazoknak. De némellyeknél a' nagy fujtogatást és hányást éppen meg nem lehetett allitanni, kik hamar meg is haltak; noha ugyan a' hányás némellyekre nem jött mindjárt eleintén, hanem jó idővel az után. A Diemerbrock azt véli, hogy ezeknek torkokban, vagy in *Orificio Stomachi* guga vagy on, mivel, midön ottan egy testet fel metszett, abban ollyan helyen gugát talált. Némellyekre igen méll álom jön, mellyben némellyek egész hóltig aluttak, némellyek pedig ifjmet meg jobbultak, ha jó orvosfágokkal éltek; némellyek, jollehet nem alluttak mindenkor, mind azon által kevésket tudtak magokrul, és innét, sem fejfájást, sem mást egyebet nem érezték. Némellyeken a' pokol varrak vagy gugák (ezek két nemei a' dögletes daganatoknak) másod, harmad, negyed, és több napon keltek, kik külömbb külömbb féle-képen az orvosolás alatt, Jstennek akarattja szerint, vagy meg haltak, vagy meg jobbultak. Némellytfeléd a' munka alatt

alatt panaszkodott, hogy egy vagy több daganatot érez a' testén. Némelly Urak azokat a' borbélytul meg nézetven a' dög halálosok házokban vitették, mások azoknak bé-adtak, azokat házi orvosfágokkal bé-kötötték, és vagyon példánk, (a mint magam két fő Afzfzonyokrul tudom, kik szolgálókra magok, kötötték az orvosfágot) hogy a' tfeled meg gyógyultt, és azok közül, kik azzal bántak egy sem betegültt meg. A ki pedig elhitei magával, hogy a' pokol varrak és gugák a' dög-halálnak tulajdon jelei legyenek, az igen-is téveleg: mert nem t'fak tapasztaltatott, hogy többen gyógyultak meg, kikenn pokol varr és guga volt, mint kikenn más fekélyek voltak, a mint Diemberbrock-is de Peste Nouiomageni azt bizonyítja, hanem fokban meg-is haltak, és ugyan hirtelenül, kikenn sem fekélyek, sem daganatok, sem más jelek, nem voltak. Söt igaznak-is látszik, a' mit D. Helwig Grifsvaldi Orvos in Consilio Medico ír, hogy a' dög-halálkor minden egyéb betegségek dög-halállá válnak, a' mint-is akkor igen kevés nyavalyák találkoznak, mellyekhez a' dög-halál nem érkéznék, és egyéb betegségek a' dög-halálnak idein mint egy meg szoktak szünni: jöllehet gyakorta in fauorem ditionis aut honorationis másként judicialtik. A' dög-halál-ellen-való orvosfágok-
 rul azt állitom, hogy az volna a' leg jobb

F re-

remedium præſeruativum, mellyel a' meg
 rémüléſt el - távoztathatni : de mivel az
 Jſten hatalmának midőn rettentéſfel ſujtol,
 ellene nem állhatni, és a' kit az rettent,
 annak igen-is-el mulik a' kedve, a' *tűrélſt* és
 maga Jſten akaratjára való bizáſt, leg jobb
 orvosfágnak tartom. Mind azon általtapafztaltam,
 hogy, a' mint valófágos és tapafztaltt dolog,
 a' melly rémülés a' dög halálnak kezdeten
 egész vároſokat, egész tartományokat el-foglal,
 természet felettvaló és Jſtentül légyen,
 így némelly emberek gyakorta természet
 fzerint-való iedtfégben az előtték lévő
 halálnak emlékezete, fok féle hitek,
 és a' hirtelen meg holtaknak
 nízéſe által ejtetnek. Némelly rettegés
 ellenben igazán ördögös, és a' pokolbéli
 léleknek kéfértéſe, mellykét utólfó
 rémülésnek nemei Jſten kegyelmével
 igen-is meg gyözettedhetnek. Egy
 némü-némü izémely a' Collegium mellet
 való házban reggel, a' könyörgéſfrül meg
 jövén, hirtelen elkezdéſzinét változtatni,
 és ſzivének nagy fajdalmárul panafzolkodni,
 holott egyébbkint egésféges és ſemmi
 hibája ſem volt, el-kezde kiáltani és
 jajgatni, mint kinek el mentt az eſze,
 ſemmi beſzéd és vigafztalás nem hafználtt,
 mig utollára én egy embert hozzá nem
 küldék, ki néki az ő illetlen maga viſeléfét
 keményen ſzemére hányta, és a' mellett
 intette, hogy ne engedje magát az ördög-
 tül,

tül, mint annak majmos játékjának eszköze meg vakitatni. Azután hamar ísmét észére jött, és egy kalán méreg éget bort bé vévén, egész házával együtt egéflébben maradt. Nem sokkal az után a' gyermekim mellett való szolgálóm, a' gyermekkel a' garáditson fel-akarván jönni, teli torokkal elkezdte kiáltani; midőn hozzá szaladánk, panaszkodék, hogy hirtelen olly nagy fájdalom esett reá, hogy a' gyermeket nem tarthatta, hanem ottan el-ejtette, sira és jagata, és ábrázatját rutul forgatá. En az ágyban vitervén, néki bé adatek, és vigasztaltatám, de semmitsem használa, mivel elhitette magával, hogy ebben néki meg kellene halnia.

De a' gonosz lélek majd elarulá magát. Mert minekutánna egy Déákot küldék hozzá, hogy véle beszélzene, minden ő jajgatása azért volt, hogy ha meg halánd, t'ak ki-fogják vonyatni. A Déák azt monda néki, hogy az Jstennek köszönheti, hogy illy Urhoz vezette, ki arról keresz-tényi gondot visel, és hogy immár kinek kinek a' házban egy koporsót készíttetett; de a' szolgáló bolondul es mint egy ördön-gösfen elő-hányá, hogy ő néki es a' többi t'felédnek - is t'ak négy szegeletü kopor-sót lapos fődéllel t'fináltak. Minekutánna a' Déák meg égéré néki, hogy az ő maga számára t'finált koporsóban engedné elte-metetni; azonnal meg-jobbula; de mi-

helyest ezt meg-érttettem, meg-izeném néki hogy ha meg nem füzünk bolondozni, egy ízánra vettetem, és a' dög-halálosok házában vitetem, ottan halgatni kezdett, és másod nap fel-keltt. Eleintén mint egy hirtelenségbül itéltem ez ilyen embereket. de majd meg-ismértem az ördögnek tsalárdfágát, és Jstennek kegyelmébül az az ellenrendelt orvosfagok is szereztséfen succedálnak. De mint kellett nekik eleintén lenniük, az után magamon meg-tapasztaltam. Mert egyszer étszaka a' nagy szorongatás miatt, melly reám jött, fel-ébredék, és olly állapotot, mint mellyben voltam, sem elöb, sem azután soha nem tapasztaltam. A' szivem olly hideg-voltt, hogy a' fogaim götzögtek, és olly nagy gyötrelemben voltam, hogy nem maradhattam, azonban izzadni kezdettem: de az alatt tapasztaltam, hogy a' testem magában egésséges és, mivel az Jsten az érzékenféгимnek és testemnek külső gyötrelmében egyszer 's mind elmémnek nyugodalmával meg-áldott, állapotomat jól meg vizsgálhattam, és arrúl jobban meg-emlékezhetem, mint sem azt meg irhatom. Gondoltam, hogy tudhatnám meg, hogy a' pokolban olly tüz légyen, melly az ő hidegsége által fog tsikorgatást szerezhetne. De az alatt az én Jstenem nem volt nekem rettentő, hanem vigasztalom, azért imádságomban

ban ő hozzá folyamodtam. Az alatt a' szorongatás el-mula, és el annyira meg nyugodtam és t'fendefédtem az én Jstenemben, hogy úgy tetszett, mint ha a' pokolból mennyekbe jöttem volna. Azon szempillantásban elkezdé a' feleségem kezével a' párnát verni és kiáltani. O Jstenem! O Jstenem! mint vagyon dolgom? kérdém, mi lölte, azt felelé, hogy olly szorongatásban vagyon, hogy helyét sem találja, és nem tudja miért: Ottan azt mondám: légy tsak békével, az ördög kitéged kéfirt, tsak most kényszeritetett tülem el-távozni, imádkozzál, és bizzál Jstenben el kell néki távoznia. Egy keveset szólván véle rövid idő alatt azt monda, hogy úgy tetszet, mint ha hirtelen ifnét tüle el-távozott volna, valamint jött volt, örvendeze, és velem együtt az Jstent dítféré. Meg virradván egészfégsen fel költünk, mind ketten egy néhány tseppet *ex Essentia dulci* bé-vettünk, és semmi ártásunk nem volt. Mit tselekettem legyen, mindenkor a' betegségnek ideiben, rész szerint magam, rész szerint házom népével, melly betegféggel meg látogattatott, a' mint is ritkán voltam beteg nélkül, el-halगतom. Mert az Jsten neve dítférétire mondhatom, hogy, jóllehet a' dög-halálos jelek, mellyek annak kezdete-kor szoktak lenni, gyakorta sok féleképpen meg jelentek, mind azon által

azok sem daganatokkal, sem valamellikünknek halálával soha el nem hatalmaztak, hanem az Isten mindnyájunkat meg tartotta, és az e' végre küldött orvosságokat meg-áldotta. De az ördögnek majmoskodáfarul még ezt hozzá adom : Midön hivatalomban foglalatoskottam, hozzám jöve egy ember szaladva, és hiremmé hozá, hogy miként az Nnek felesége, ki az én orvosládom alatt volt, hirtelen betegségben esett, nagy forrófágot, fej-fájást, sziv-szorogatással együtt nyertt és az ortzája a' nagy hévség miatt, mint a' tűz, ugy égett. Elzemben juta, hogy két óra előtt egészfészen láttam; azért jobban meg ijedtem a' nyavalyának fulyosságán és hirtelenfégén, mint magán a' betegfégén, haza szaladván egy Dosis méreg égett-bort hozék, és néki azt bé-adatám. Midön hivatalombéli dolgaim után hazatértem, hivatám a' Collegiumbul az Informátort, és tudakoztattam mint légyen az Afzfzony és azt hozá feleletül, hogy az előbbeni állapotban volna, de az orvosságot nem akarta bé-venni. Azután hivatám annak férjét, ki nem akara hozzám jönni, sok gyötrödes és jajgatás után ki-nyilatkozott a' tfalárdfág, hogy az Afzfzony egy némü némü dolgon felettébb meg haragudott volt. Minék utánna azért jó letzkét adtam volna néki, a' tetterettpeftisbüil meg gyógyúltt, és én a' gondoktul meg szabadul-

dultam. Másódszor ismét étszaka éjfélt
után fél órakor jöve szaladva a' szakátsné,
és kiálta, hogy a' gyermekek mellet lévő
Aszfzony meg holt volna.

Azt mondá, hogy az felkelvén mel-
löle, az udvarban mentt, és midön fokáig
ki-maradott volna, ö utánna mentt, és
immár akkor ki-nyújtözva a' földön halva
találta. Es, hogy mást fegetélegül híván,
azt ugyan ismét bé-vitték az ágyban, de
hogy meg sem mozdul és hogy igen - is
meg holt légyen.

En először magának a' szakátsnének
egy erős Dosis méreg éget bort egy jó
Dosisfal *ex Essentia dulci* adék, hogy bé-
vegye, és ugyan annyit a' gyermek mel-
lett lévő Aszfzony számára, hogy azt, ha
lehet, adjabénéki. Ez meg lött, és mind
a' kettőnek jól bé-kellett magokat takar-
niok. Ez után a' gyermek mellett lévő
Aszfzony ismét magához jött; de a' sza-
kátsné kezde erőssen hányni, és a' feje-
fájáfarul, valamint amaz, panaszolkodni.
Bé-adék nekik *præservantia*, és mind a'
kettőt ugy orvosoltam, mint a' kik dög
halálban feküsznek. Reggel kéfo tájban
fel-kele ugyan a' szakátsné, de a' fejet
fájdalta, azért a' *Miltz-Essentiát* annak ren-
di szerint bé-vette, mellyre máfod és har-
mad napra meg jobbula. De a' gyermek
mellet való Aszfzony harmad napig fe-
kütt, és mint dög-halálos orvosoltatott.

Midőn negyed napra fel kelvén, hozzánk jött volna a' szobában, olly rut büző volt, hogy ismét vizsza kellett küldenünk a' maga szobájában, meg-parantsolván, hogy az ablakokat és az ajtót nyissa fel, szobáját fűtölje meg, és minden praeservatívakkal éljen. Az Istennek hálátadék, hogy így maradt, és tovább el nem ragadott. De hat hét mulván a' szakátsné el-kezde a' száraz dajkával veszekedni. A' feleségem kérdezé annak okát, ottan meg beszéllé a' száraz dajka, hogy a' szakátsné minden este egy fazék tüzet viszen magával a' szobájába, és egész éjfélkorig azon ül, és hogy ő ezt nem szenvedheti és fej-fájást nyer tőle. Tovább való vizsgálás után kijött, hogy az azon este-is, melly étfazaka úgy meg betegedett, azt tselekedte, és mind a' ketten mind addig fel-maradtak, míg elő-fzámláltt módon mind a' ketten meg-betegettek. Ez vala a' második történet, mellye elég- legyen. Azokat pedig azért akarám meg írnya, hogy láthassa az ember minémü találmányokkal él a' gonosz lélek, majmoskodván olly dolgok körül, mellyekre Isten nem adott neki szabadfágot. Hogy ha az ember mindenkor illy maga-viselesnek valófágos mivóltát tudhatna, fok betegséget kemény orvosságokkal hamar meg-gyógyíthatna. A' mint-is a' Városban lokan panaszkodtak, hogy mihelyest tselédjeket gonoszfágok-

gokért meg fenyétték, mindjárt a' fejeket bé-kötvén, egy néhány nap az ágyban maradtak, míg azt nem hallottak, hogy a' dög-halálos házban fognak vitettetni, mellyre majd ismét meg-jobbultak; főt a' mi gonofzabb, némelly egészfek beteggé tették magokat, és minden kérdésre ugy feleltek, hogy az Orvofok azt gondoltak, hogy azok valófagos dög-halálban legyenek: midön a' dög halálos házban vitettettek, ottan ettek, ittak páráznalkodtak, és minden féle gonofzágot el-követtek. *Interimpatitur iustus*, és a' kereszén házi-Atya, ki lelki-ésméretit nem akarja meg-terhelni, inkább meg hadja magát tsalni, mint ne talántán vétkezzek.

A' többirül a' mi mind a' praeserváló, 's mind a' gyógyító orvosfagokat, illeti, kiki ollyannal élt, millyen neki volt, de nem mind egy eránt szolgáltak. Az idvözültt N. Uramnak házi Orvos könyvében, e' következő méreg égett bort feljegyezve találtuk, melly az idvözültt D. N. Uramtul ered, és attul az előbbeni dög halálban próbáltatott: Aloes 1 ½ Lót. Sáfrán 1 ½ Lót. Rhebar. 2 Köntinget. Perchen-Schwamm (vagy a' Deak szerint Agaticum) 1 Könt. Tzitvar 2 Könt. Mirha 3 Könt. terræ Sig. 1 Lót. Entian 1 ½ Könt. Angel. 1 ½ Könt. Fehér Diptam 1 ½ Könt. Terjékét a' jóvából 1 ½ Lót. Kámfor 1 ½ Könt. Castoreum 1 ½ Könt. mind ezen szereknek

F 5

öfzve

öfzve kell törettetniek, és metéltetniek, és egy itze, vagy 24. Untzia erős éget bort egy üvegben reá kell tölteni és abban digeráltatni, mig meg nem veresedik. Ez egy meg betfúlhetetlen orvosfág a' döghalál, fej fájás, és más forró hideg leléfek ellen. Ebbül mindennap reggel vagy este, mig az ember el-nem alufzik egy egéfz vagy fél kalánnal bé-vehet. Maga meg tartására elég naponként 9. vagy 12. tsepp. Ha pedig a' döghalál vagy forró hideglelés valakire jön, vegyen azonnal egy egéfz kalánnal, és izzadjon reá, melly egy néhányszor-is reiteráltathatik, és ez fokaknak hafználtt. Eddig a' méreg éget bornak meg-iráfáru. EZ itt fokaktul próbáltatott, és jónak-is találtatott. Egy bizonyos fő-Afzfzony, ki ezt az ö Jobbágyin próbálta, azt mondja, hogy femmivel fem kíván egyébbel élni, mert, hogy az önnön szovával éljek, tfudákat tett ezzel az alatta valóin. De jól kell vigyázni 1) hogy ezzel mindjárt eleiptén kell élni, midön az ember magát rofzul érzi. 2) Háromszor napjában mindenkor egy jó kalánnal kell bé-venni, és reá izzadni. Nékem ugyan reggel pro praeservatione véle élvén, nem akartt jól szolgálni, mivel a' testemben fok háborgást tett, mellyen másfok-is panaszfokodtak, némelleyek pedig arra igen jól tapasztalták magokat. Ha az ember, egéffégérül kételkedvén, abbul

bul egy kalánnal véfzen, és arra izzad, igen hasznos és próbáltatott. En pedig minck utánna a' *Miltz-Essentiát* justo modo praktikálván, jónak találtam volna, a' mellett maradtam. És az N. Kapitán Uram ezt az *Essentiát* önnön magán, leányán, és ötvenkét házi tfe-lédjén és alatta valóin olly hasznosnak tapasztalta, hogy midön előbb 16. embere megholtt volna, az ötvenkettőből, kik meg betegettek, egy sem holt meg. Iram ugyan fellyebb, hogy többire (mert fokban éltek véle) kik a' *Miltz-Essentiával* és *Bezoar porral* éltek, mind meg gyógyultak; mind azon által *Essentiam dulcem* itten kivalképen való-hathatóságúnak találtam, a' mint-is egy Afzfzony, ki a' dög halálban egyszer 's mind gyermekét- is el-vezttette, azzal szorgalmatossan élvén, es eleintén minden fél órában bé-vévén, 24. óra alatt, ugy meg jobbultt, hogy ismét szokott dolgaihoz akartt fogni, noha ugyan az Orvoftul még egynéhány nap az ágyban kényszeritetett maradni. Sokan többek is tflak az által meg gyógyitattak. Hogy ha pedig a' tapasztaltt példákbul a' betegségnek orvosolásáru Methodust kellene irnom, az ez volna. Mehelyest érzi, vagy gondolja az ember, hogy a' dög halálos betegség reá jött, azontul fogjon secundum methodum a' *Miltz-Essentiával* való orvosláshoz. Azon közben éljen az ember a' nyavalyának súlyossága szerint 12. vagy 24. tfeppel *ex essent*

Essentia dulci ord. vagy 6-8. tfeppig ex concentrata minden fél, vagy egész óra mulván, ezzel continuálja, míg a' *Miltz-Essentia* hathatóságát meg nem mutatta, és azután vegyenbéa' Bezoár porbul egynéhány Dofist vagy ex *pulvere vitali*. Ha ki akarja continuálja napjában egyszor *essentiam dulcem*, és a' mellett bizza magát Jstenre; mert ha ezek nem használnak, bizonyos vagyok benne, hogy femmi egyébb nem fog használni. Es ha az Jsten magamat vagy házamat meg-látogatná femmi egyébbel nem élnék. Azok, kik itten azzal az orvosfággal éltek, femmi dög-halalos daganatokat nem nyertek, hanem 3.4. stöd napra meg-jobbultak, ha mindjárt nem voltak - is azontul előbbe-ni erejekben.

A dög halalos daganatokra az itten való Borbélyok femmitsém akartak kötni. De némellyek femlyét darálván tejben Sáfránnyal mind addig főzték, még az egészlen meg nem fárgultt; ezt gyakorta melegen a' daganatra fel-köröttek, és erre magokat jól érzették. Máfok fekete vagy fehér szurkot tettek réa, és jól szolgált. Itt leg-jobb és leg szükfégesebb, hogy mind addig, míg a' kelevények meg nem fakadtak, az ember naponként jól izzadjon. De az is tudni való, hogy némellyeken azok hat hétig-is voltak, és fel nem fakadtak, noha másként az emberek egéffégesek voltak.

ta-

tanak; és fokban azokkal a' templomba mentek, vagy szokott dolgokhoz láttak. Némelyeknél idővel el-olzlottak. De itt vigyázzon magará az ember, hogy a' méreg a' testet el-ne fusza, hanem az izadás által ki-verettesfék. A' dög halálkor való Diætárul leg jobbnak tartom, hogy ezt az ember ne változtassa, hanem a' meg szokottnál maradjon. A' szellő itt mindenkor a' dög-halálnak közepette-is olly egészséges volt, mint annakelőtte. Azért nem láthatom, mi végre szolgáljanak, annyi praeserváló remediumok, mint, talám a' természetnek annál jobb rendbenvaló tartására. Leg jobb, hogy az ember vigyázzon, hogy a' hafa és a' veriteklyukak ne obstruáltassanak, hogy a' természet mindenkor szükséges dolgait végben vigye, és a' veszedelmes nedvestégek azok által ki-tisztuljanak. Mint hogy pedig a' félelem és magával való elhitézés olyankor nagyobb, mint egyébbkor, fokszor azt gondolja az ember, kiváltképpen ha idegen helyekre jön, hogy majdez, majd amaz szagot érzi. Illy gondolatok ellen igen közönségesen tünáltam fenyő balsamomot fehér fenyő olajbul, és viaszbul, és ha én vagy az enyimek olly helyekhez közel jöttünk, hol valami ollyast gondoltunk, abbul egy keveset az orrunk alá kentünk, és így ennél egyebet nem éreztünk. Egyébbként fokaknak mondások szerint a'

szag

szag úgy szokottlenni, hogy azoknál, kikre el-ragadott, az ő izzadáfokban, ha az ember közel hozzájok menénd, rut és felborzafztó, és, a' mint egy némü némü Afzfzony mondja, mint egy édeses, de utálatos büzt érez az ember. Azonban rudni-való, hogy valamint némellyek, jóllehet az ilyen büzt eleget érzik, mindazon által reájok nem ragad: így azok sem mind érzik, kikre el-rágad. Es gyakorta némellyek a' büzt érzik és inficiáltatnak, nóha más fenki illy utálatos szagot nem érezhet.

A' dög halál ellen tett rendelésekrül, keveset irhatok. A' rettentő rendelések pedig és erőszakos kézzületek a' rémulést, és az által magát a' dög-halált inkább elterjesztették.

Az én tsekély gondolatom szerint legjobb kézzületek, mellyeket az ember tehet ezek: 1) Hogy a' predikatziókban az emberek a' haláltul való szokott félelem ellen, szükféges penitentszia tartásnak rendiben vigasztaltásának, és a' mennyire lehet a' rémuléstül meg-szabadításának, így szinte publico nomine ígéret tétesfék, hogy a' szegényekhez segétséggel és szükféges gondviseleléssel léfznek. 2) Hogy a' predikatziókban intesfenek, hogy magok magokat szántszándékkal veszedelemre ne adják, hanem magokra vigyázzanak: mert a' ki önnön maga vakmerő, ha három stráfa áll-

áll-ís körülötte, azt ettül meg nem ol-
 talmazza. 3) Hogy kinek kinek házi igaz-
 fága, nem tsak in vigore engedtesfék, ha-
 nem ujonnan, a' mint talám immár ren-
 deltetett, attul inficiáltt személlyek és por-
 tékák el-tiltasfanak. 4) Hogy a' tseléd
 közönféges kemény rendelések és bünteté-
 fek alatt az Uraihoz való engedelmesség-
 ben tartasfék, és azoknak meg-büntetéské-
 re olyankor az Urafágnak több hatalom
 és szükféges segitség adattasfék. 5) Hogy
 az inficiáltt házok nem gyalázatos, hanem
 illendő jelekkel jegyeztessenek meg, és bé
 ne zárottasfanak. 6) Hogy az el-ragasz-
 tott házokbul való emberek, vagy feke-
 tén járjanak, vagy karjokon fátyolt hor-
 dozzanak, vagy más tisztesféges jelt visel-
 jenek. 7) Hogy mindenek, kiváltképpen
 az inficiáltt házokbul való, intesfenek,
 hogy egy máshoz közel ne járjanak.
 8) Hogy elég értelmes és okos orvosok és
 Borbélyok rendeltessenek, kik a' szegény
 betegeket ingyen orvosolják, és ezekre
 vigyáztassék, hogy ezt ne tsak imigy a-
 mogy tselekedjek, hanem elegendő izor-
 galmatosfággal. 9) Hogy valamig egy
 házban elég és értelmes emberek vannak,
 azok reá fogassanak, hogy a' házban lévő
 betegekre gondot viseljenek, 's azokat fe-
 gitsék; ha pedig illenek nem találkozná-
 nak, a' Magistrátustul e' végre bizonyos
 emberek rendeltessenek mivel nem min-
 den-

denkor az orvosságok, hanem jobbara a' gondviseleésben való fogyatozás oka, hogy kevesen gyógyulhatnak meg. 10) Hogy vigyáztasék, hogy elevenen fenki el-temettesék, a' mint fokszor meg esik, midön egy nap minden halottak el-temetnek. Mert vannak itten példáink, hogy némellyek, kik a' koporsókban való fogyatozás miatt hamar el-nem temetthettek, 24. vagy 30. óra mulva ismét magokhoz jöttek, és meg gyógyultak. Azért Jsten előtt számat nem adhatnak azok kik a' halott rothadásának semmi jeleit nem tapasztalván, 36. óra előtt azt el-temetik: mert azzal fok vér száll az egész Országra. 11) Hogy a' dög-halálosok ki-vitelere tisztált szánok vagy szekerek, tisztosan és tisztán, és nem olly utálatosan tartassanak. 12) Hogy jó lelki ésméretü és tisztességés vigyázók rendeltessenek kik alatt a' rest hordozók legyenek, hogy a' rosz gyülevész nép, ki közönfégessen magát arra adja, maga akarhatja szerint, kiváltképpen a' szegény özvegyeknél és árváknál ne tfelekedheffék. Melly és hasonló jó rendelésekkel többet vinne az ember végben, mint erőszakos kézületekkel. Jgy nagyobb, fényetekkel-is lehetne erre vigyázni, mivel ez által fenki tisztességétül és természetbéli prerogativaitul meg nem fosztatik, következendöképen azon nem panaszkodhatik. Ellenben itt a' minden-

napi

napi próba meg-mutatja, hogy az emberek magok meg-tartásának okáért a' Magistrátusi kemény rendelésektől a' természetbéli törvényre provocáltak, és egyik sem akart a' másik meg-tartása kedvéért meg-halni, valamig magát conserválhatta. Az idő nem engedti, hogy többet írjak. ez - is a' fieségben ugy lett, a' mint a' pennámba folyt, azért mentt legyek, ha valami rendetlenül esett.

Egy előbbeni ugyan ahoz adatott levélnek summjaja.

Ha a' minapi levelem többeknek használható, azon örülök. A' jó akarók jól tselekefsznek, ha azt ugy, mint próbált dolgot, tartjak. Mert nekem 's másoknak - is fok fáradtságomban töltt, míg azt meg tanultuk. Azt meg hozzá kell adnom, hogy mi ugyan észrevettük, hogy kegyes emberek - is a' dög halállal meg látogattattak, és egész Familiák ki-irtattak, de nem tudták meg, hogy egy Magistrátusi személy, vagy egy Predikátor az ő hivatalában és tisztinek lelki-és-méretes végben-vitelében inficiáltt emberekkel tárfolkodván, azoktól inficiáltatott. Egy gazdag Predikátor a' betegül egy neki ajandékozott ezüst pohárral haza-jö-én, a' dög halált magával hozta, és egész háza népevel együtt rövid nap alatt meg holtt. De Lithvaniában igen a' Predikátorokra, a' mint egyebekre - is kapott, ugy hogy a' tar-

G

to-

tomány jobb részént pufztán, és a' gabona a' mezzön rothadva, 's a' barom el - szilledve vagon. Továbba azt - is hirül adni akartam, hogy nem tsak példák történtek, hogy ha szinten egy házbul, melly a' másiktul tsak egy fallal volt el - választva, fokban ki haltak - is, az egyik szomszédnak sem ártott; sör ha egy házbul alatt mind ki - haltak - is, még - is fellül egészségek maradtak, hasonlóképen fellül ki - haltak, alul egészségben maradtak. A mint - is az N. Afzszonyom felett tizenötten haltak meg, és nemellyektül a' viz onnét fellül alá folytt a' szobában; mind a' két részül ennek szomszédjai meg haltak, az Afzszony pedig maga egész tfeledivel együtt egészeben maradt. Jgy szintén az emberek inficiáltt házok előtt minden félelem nélkül járnak, és a' dög halálos helyeken - is utaznak. Mellyet azért írom meg, hogy más jó - akarók - is a' félelembül alább hagyának: két héttel ennek előtte mindegyik ötvenen voltak, és azok közül egy héten harmintz hárman a' dög - halálban haltak meg. Az utólló héten pedig abban igen kevesen, és tsak hárman haltak meg. De a' falukon még sem tflapodik hanem úgy el - terjed, hogy nagy tfludálkozás nélkül nem halhatja vagy olvashatja az ember. Goldapban, melly egy jeles város, immár tsak két Tanátsbéli Ur, és három polgár vagon életben, a' többi pedig mind ki haltak. Ragnit, Filst, Insterburg, Velau, Anger-

gerburg, Nordenburg, Bartenstein, Schippeil, Eulau, Heiligenbeil, és fok egyéb Városok jobbrészint üresék és putzták. A mostani Diaconus Velauban az egész házban csak egy tsetszopó gyermekkel maradt, a többi az Afz zonnnyal mind meg haltak. Hasonló állapotban vagy az ott való Polgár Mester, és mások többen. Ha jó akarók kíványák, küldök nekik az én dög halálról irtt Disputatioimbul. A második disputationban meg vizsgáltam dubia circa pestis naturam et causas, úgy mint: *An Deus eodem modo se habeat in peste, quo in aliis morbis? An pestis sit morbus contagiosus? An pestis sit morbus pauperum? An Deus venenum pestilentiale in primaeva creatione produxerit? An de nouo tempore pestilentiali generet? An influxus stellarum quicquam conserat ad pestem? An terror pestilentialis etiam cadat in regegitos?* Ez utólló kérdés alkalmazható, hogy még hozzá tegyem, hogy a' dög halála' közöntéges szokott félelem által, ha Istennek rettentése ahoz nem érkezik, el-nem terjed. A mint-is tudok személyeket, kik fél esztendeig inficiált házokban és helyeken ki-mondhatatlan nagy félelemben éltek, és életben megmaradtak, holott más vakmerők meg haltak, Sed satis de istis.

Egy városi Fő-Embernek

a'

Richter Christian Fridrich Doktor

dög-halálról irtt oktatásából

egyben-fzedett

Rövid-

Sommás-tanítása

Sydenham Tamásnak de Praxi Medica experimentalis

ki botfáttatott írásból annak magyarázattyára,

ki fzedetetett némelly regulákkal.

A' dög-halál ellen ditfértetik.

I.

Præservationak okáért.

1. **A** Házokban és szobákban mindenek tisztán és díszellen tartasának.
2. Szorgalmatossan süstölteffék puska-
porral, fenyővel, gyántával, tem-
jénnel, mirhával és Kamforral.

3. Az

3. Az Jstenben bátor és vig szívvel bizzék, minden félelem és iedtség nélkül.
4. A' Kéményben szüntelen füst tartasfék.
5. Etelben és italban mértékletesfégre vigyáztasfék.
6. Gyengén purgáló orvosfág praktikáltasfék.

(1) A Rhabarbara.

(2) Colutea levele (folia Sennæ) afzufzilvával főzve, vagy

(3) A Hallai Polychrest pillulák, mellyeke végre igen alkalmazotfok, és annak idejekor gyakorolhatni, mivel minden complexióhoz alkalmazotfok, és az ö ballamomos erejek által a' meg vesztésnek ellentállanak, vagy a' melly leg-jobb

(4) A Hallai Miltz-Effentia.

7. A vérrel tellyesek eret vágasfanak.
8. Minden természet szerint való excretiok annak rendi szerint tartasfanak.

(1) A' könnyü és lasfanként való izzadás.

(2) A' vizelletnek ki-botsátása.

(3) A' szék tartás.

(4) A' vér erek, (hæmorrohoïdes,) kikknél ezek találtatnak.

(5) Az Afzszonyi állatoknál a' havi tisztulás.

9. A rend kívül való excretiók, mellyekre ki magát szoktatta, az ő rendikben tartásának, vagy szokott időkor reiteráltásának, úgy mint az

(1) Jzzadás.

(2) Fontanella.

(3) Köppölyözés.

(4) Er vágás.

10. A felettébb való maga erőltetéstől ojjá magát az ember, mind testére, 's mind elméjére nézve, úgy mint a' haragtul, búfultul, és szomorúságtul.

11. Az elme mértékletes vidámságban tartásfék, a' jó kedv és örvendenteség, úgy szintén a' testnek mértékletes commotioja observáltásfék.

12. Jó de nem igen erős vagy felgyullasztó borral mértékletesen éljen az ember, melly nem csak a' szivet megvidámítja, hanem a' vizeleter-is, és a' testnek izzadását előbb mozdítja, és a' méregnek ellent álló erővel bír.

13. Regvel-korán, minek előtte ki-megy az ember egy falat irós-vajas kenyeret, és egy pohár jó bort, vagy-is kávé-t vegyen magához, vagy feres levelet egyék.

14. Lagy

14. Lány favanyu dolgokkal és meg tisz-
tult Saletrommal gyakorta éljen, úgy
mint

(1) A tzitromnak favanyó részével, egy
kevés nád-mézzel temperálva mel-
lyel az étkeket-is, vagy ha az nem
volna, bor etzettel készíttethetni.

(2) A' Saletrom italban tétetsék, vagy
el-kefített rák szemmel egyeránt
elegyitesék, és egy kés hegyüni
abbul bé-véttetesék.

15. NB. A' fehér Pimpinellának gyökere-
bül, vagy Pimpinella gyökérbül ké-
szített porbul, minden reggel egy
kés hegyünit tehén hus lévben, vagy
bodza-fa péppel (Rob. Sambucci)
elegyítve vegyen-bé az ember, és né-
ha regvel arra egykeveset izzadjon.
Sok epe farral bővelkedő és forró
természetűek azt egy kevés meg tisz-
tultt Saletrommal elegyithetik, vagy
a' gyökért helyet a' *Pimpinellának*, vagy
a' mint nyelvünkön nevezik, a' Bá-
ba-iré fünek essentiáját (cum essentia
Scordii,) vagy Ezer jó fünek essentia-
jával egy eránt elegyithetik, és ab-
bul naponként reggel 30. tseppet bé-
vehetnek, mellyet a' forró terméze-
tűek Vitrolium Spiritusnak nyóltzad
részével-is elegyithetik.

16. Ha az ember ki-mégyen, vagy egézf mirhát vagy tzitrom heját végyen szájában, és azon rágódjék.

17. Minden rosz büznek 's abbul származó fel-borzadáfnak el-tavoztatásának okáért, erős illatu balsamommal éljen.

II.

Orvoslásul, és ugyan

(1) Magát a' dög-halálé

1. Eleintén midön a' betegség kezdődik, nem kell mulatni hanem mihelyest egy kis borzadást, arra következő forrófágot, vagy a' nélkül - is az embernek válla közört való szaggatást, lankadtságot, fej-fajást érez az ember, az orvosfágokkal való éléshez minden hallogatás nélkül fogjon és az ágyban le fekügyék.
2. Az ágyban magát nyugodolmasfan tartsa és ide 's tová ne hányja vesse.
3. A' nagy hévfég és a' fok párnákkal való bé födözés, 's igen meleg szoba el-tavoztasfék.
4. Az igen erős orvosfágoktul ójja magát,

5. A

5. A szoba, mellyben a' beteg fekszik, tü-
hetőképen 's nem feletteb, melegen
tartasfék.

6. A beteg egy állandó izzadásban, leg
alább 24. óráig maradjon, úgy hogy
mindenkor gyenge és gözölgő veri-
téken legyen.

7. Mihelyest az ember le - fekszik, azon-
nal az orvosfágokbul bé-vegyen: tu-
dni-illik

(1) *Ex mixtura simplici*, melly a' Pate-
kákban találatik, vagy a' fellyebb
emléttet *Essentia Pimpinellæ cum*
Essentia Scordii, vagy Ezer-jo-fü
essentiával és *Vitriolum Spiritus-*
fal elegyítve minden 8. óra alatt
40. tfeppet, és

(2) E mixturával való élésközben min-
den 3. vagy 4. óra mulva az azután
rendelt porbul egy kés hegyünit.

Rec. El-készített rák szemet, él-kézi-
tett *Conchát* vagy tfigát, és meg-
tisztultt *Salétromot*, mindenik-
bül egyeránt vévén egyben - e-
legyítsen, vagy a két első helyet.

(3) *Ex Hallensi puluere vitali* az első 12.
órákban minden két óra alatt egy
Dofist, és hogy ha a' betegség a-
lább száll, és változik, minden

hat vagy 8. vagy 12. óra alatt, olly italban, melly a' betegnek leg könnyebben esik. Ezt az egész betegségen kell continuálni, akar miként változzék a' nyavalyának állapotja. Es

(4) *Cum Pulvere vitali*, és az alatt *cum essentia dulci*.

(5) A fellyebb említett pulverem/vitalemm a' Hallai *Bezoar porral* - is elegyíthetni, és egyszer azzal, másszor ezzel élhetni, úgy hogy amazt egyszer magánosan és tisztán, azután a' *Bezoar porral* elegyítve bé-vegye, vagy a' melly leg - jobb

(6) A' *Milrz-Essentiából*, ha a' fellyebb elő számlált jeleket has-folyas nélkül magán érzi.

8. A' betegnek elegendő italt meg nem kell tiltani, csak fürű vagy erős sem igen hideg-ne legyen, és egyszer fokot ne igyék. A *Scorzonera* gyökérnek főtt leve tzitrom lével elegyítve mértékletes melegen iván igen hasznos.

(2) A' dög-halálos daganatok orvoslásokra,
és ugyan

I. A' gúgáknak, vagy daganatoknak, melyek a' mirigyés részeken kelnek.

I. A beteg a' mértékletes maga - viselésében,

ben, és a' jó Diätának meg tartásában el-járjon, és egyébként-is magát úgy viselje, a' mint a' dög-halálban magában szükséges.

2. Hogy a' belső orvosfágokkal való életét continuálja.

3. Mindennap izzadjon.

4. Azon legyen, hogy az meg érjen; és azt ha egyebet s-jobbat nem kaphat

(1) Som-Kóró fü flastrom (Emplastrum de Meliloto) vagy Norimbergai Flastrommal, vagy

(2) Lisztbül mézzel tsináltt kovászszal, vagy

(3) Sültt s-két felé metzfett veres hagymával azt türhető melegen reá kötvén, vagy

(4) Tejben főtt's meg-sáfrányozott semlét melegen reá tévén, vigye vigben

5. Azt a' végre való szerfzámval fakafza, vagy fakasztasfa meg, ha magátúl meg nem akarna fakadni.

6. A meg fakasztás után azzal mint tisztátalan daganattal bánnyon, és azt jól ki-tisztítsa, e' végre sebre-valo balsamomot készítsen *fenyő Essentiából* egy

egy lótnak három negyed részét *Mirha Essentiábul*, és egynéhány, tsepp *Therebinth* olajjal egybe elegyítvén, azt a' sebbe töltse, vagy is azt, a' ki tisztítátnak kedvéért egy kevés (*unguento digestiuo*) el-oszlató kenettel keverje, és azzal a' febet lasfan-ként gyógyítsa.

II. *A Tüzes keléseknek* vagy az olyan dög-halálos daganatoknak, mellyek a' vastag hufos és vérrel tellyes részeken kelnek, orvosolásokra.

1. Hogy az ember a' jó *Diätát* meg tartsa és egyébként - is magát úgy viselje, és az-orvosfágoknak belső élésekben úgy járjon el, mint a' gugákban.

2. Veszedelmes eseteknek, és a' fenének-el távoztatásának okáért, következő balsamomos olajjal gyakorta burogasfa :

1) *Kamfor Spiritust* egy lótot, *Mirha essentiat* egy lótot, és *senyö essentiat*, fél lótot egyben elegyítsen, és kívül gyakran fel - kösse.

3. Az után annak érettetésével és tisztításával úgy bánnyék, mint a' gugákrul mondatott.

A' fel-

A fellyebb valókkal egézfien meg egyez a'
Sydenhám Tamás, in Praxi Medica Ex-
perimentalis p. 152. feqq. Mellytül én
még e' következendő regulá-
kat fzedegtettem.

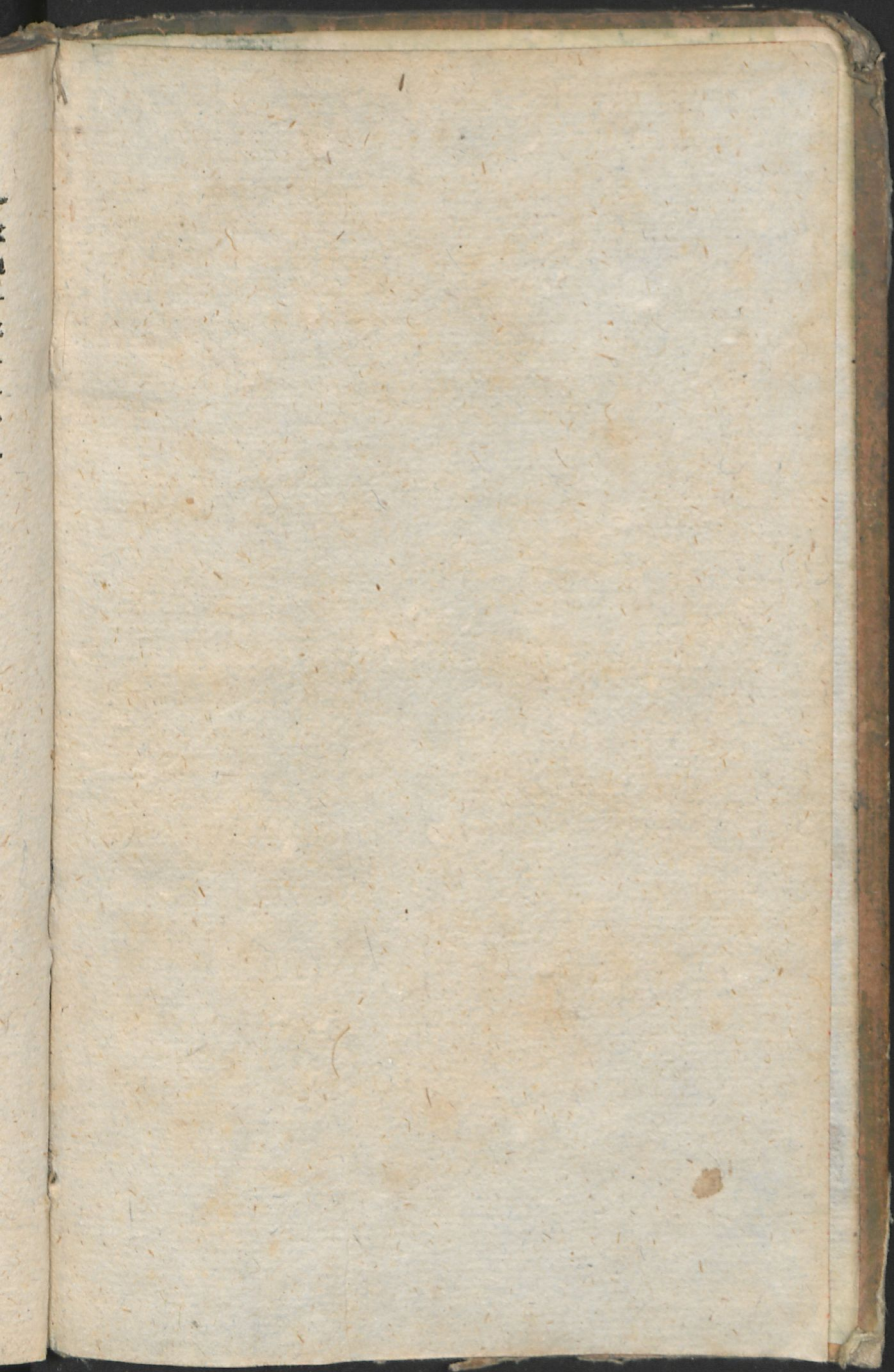
1. Hogy az izzadás közben az ember a' te-
ftet ne törölje (kértség kívül félvén,
hogy a' szellő a' testet érven, a' veri-
téket vízfza ne-verje) Azért az ábrá-
zatot ugyan meg törölhetni.
2. Hogy az izzadás után az ember az ün-
göt le- ne vesfe, hanem akar melly
nedves légyen azt a' testén hadja meg-
száradni,

Melley két regulákra igen-is szük-
ség, hogy az ember vi-
gyázzon.

3. Hogy az izzadás után-is 24. óráig melegen
tartsa, és minden hidegtül és szellő-
tül örizze magát.
4. Hogy ez idő alatt mindenkor valami
meleget igyék.
5. Hogy mig az izzadás tart a' beteget le-
vesfel, vagy lágy tojáffal, vagy más
jó ételetskevel erőlitse.
6. Az egézf dolog meg rontatik, ha a' be-
teg-éleg ideig nem izzad.
7. Hogy a' veritéknek előbb mozdítáfért
a' beteg a' homlokára gyenge ru-
hát köffen.
8. Hogy ha immár az izzadás kezdetin a'
há-

hanyás erőltette, úgy hogy az orvos-
ság nála meg nem maradna, annak
bé-adását egy kevésfő tovább hallafza
és előszer tők meleg bé-födésfel, pár-
nákkal, vagy ruhával a' beteget az
izzadáfra hozza; mert ezután a' há-
nyás és has-folyás mindjárt megfzű-
nik, és ottan, midőn a' beteg immár
izzadásban vagyon, az izzasztó orvos-
ságot bizvást bé-adhatni, es az iz-
zadáft, úgy a' mint fellyebb monda-
tott, continuálhatni.

9. Hogy a' veritéknek előbb mozdításá-
nak okaért (kiváltképen azokkal, kik
termézet szerint nehezen izzadnak)
úgy szintén a' vérnek nagyobb fel-
gyullasztásának s- innét származó tár-
jagnak, vagy patétának (Purpur- Flecken)
el távoztatásáért, a' betegen. NB. ha
még nintsen rajta dog-bálalós daganat,
eret vágasson, mértékletesen ugyan
a' betegnek ereje és temperamentu-
mához képeft. De a' beteg midőn
az ér meg-nyitattik, immár az ágyban
fekügyék, és az izzadáshoz kéfzen le-
gyen, hogy mindjárt az érvágás után
minden mulatas nélkül magát mel-
legen bé-fedje, és izzadni
kezdjén. &c.

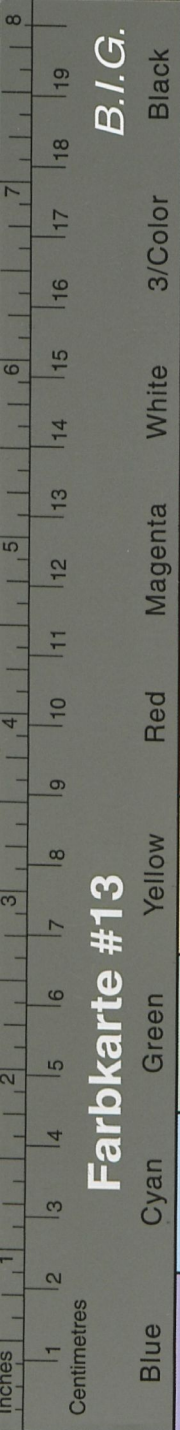

Ung VIII A 118

VDAB. ER.

118
118

SZÜKSÉGES OKTATÁS,

MIKÉPEN

KIKI E' MOSTANI BÉ HATOTT
DÖGHALÁLBAN ÉS EL-RAGADÓ

BETEGSÉGEK BEN,

ISTEN KEGYELME ALATT

MAGÁT ÖRIZHETI
'S ORVOSOLYHATJA:

NÉMELLY

HIHETŐ RELÁTIOKKAL
EGYETEM BEN,

MELLY JELES HATHATÓSÁGI VOLTÁNAK

LÉGYEN E' TRAKTÁTSKÁBAN DITSÉRT T

ORVOSSÁGOKNAK,

PRUSSIABAN KÖNIGSBERGÁBAN,

MIND A' VÁROSBAN, 'S MIND Á KŐ-

RÚL VALÓ VIDÉK-HELYEKEN

ENNEK ELŐTTE EL-HATALMAZOTT DÖG-HALÁLBAN
KI-BOTSATTATOTT

D. MADAI DÁVID SAMVEL

ÁLTAL

SZÁSZ ORSZÁGBAM HALLA-VÁROSÁBAN,

AZ AUTORNAK KÖLTSÉGÉVEL 1739DIK ESZTENDŐBEN.